

ISMERTETÉSEK ÉS BÍRÁLATOK.

I.

Újabb magyar nyelvészeti irodalom. CSÜRY BÁLINT: *Érintkezésen alapuló névátvitel.* (Székközlő értekezés) Budapest, 1930. NyÉrt. XXIV, 12. 57 l. CSÜRY BÁLINT ebben a tanulmányában a jelentésváltozásoknak azzal a csoportjával foglalkozik, amelyet eddig a nyelvészeti irodalom nem méltatott elég figyelemre, t. i. az érintkezésen alapuló névátvitellel. A SZILY-Emlékben (10—11) egy egészen rövid cikkben felhívta a figyelmet WUNDT jelentéstani rendszerének erre a hiányára ¹⁾, ebben a munkájában pedig a jelentésváltozásoknak ezt a csoportját kimerítően ismerteti.

Először is e jelentésváltozás lélektani hátterét vizsgálja. Lényege az, hogy egy bizonyos képzetkomplexum tagjai egyenként is viszonylagos egységet alkotnak és így megtörténhetik, hogy az illető képzetkomplexum egyik eleme a vele asszociált másik képzetelem jelentését veszi föl. Aszerint, hogy a képzetkomplexumok tagjai egyszerre, egy időben jelentkeznek-e vagy egymásután lépnek föl, az idetartozó jelentésváltozásokat két csoportban ismerteti: az egyidejű és az egymásutáni érintkezésen alapuló névátvitel csoportjában.

Egyidejű érintkezésben lehetnek térbeli képzetek (templomi *kar* — ének-*kar*), térbeli és időbeli képzetek (a cselekvés neve átsiklik a cselekvés alanyára vagy tárgyára: *kisértet*, *áldozat*), időbeli képzetek egymással (*füstöl* 'dohányzik', ném. *messe* 'mise' és 'vásár').

Érdekes, hogy CSÜRY azokat a jelentésváltozásokat is ebben a csoportban tárgyalja, melyeket WUNDT nyomán általában másodlagos komplikációnak szoktak nevezni. A lelki életnek olyanféle szavaiban, mint *rémül* R. 'reszket' is, *megrökönyödik* (eredeti jelentése 'megpenészedik, megdohosodik', e folyamat azonban színváltozással jár, innen az 'elsápad', 'megrémül' jelentés), *aggódik*, *töpreng*, *duzzog* stb., ahol tehát a lelki folyamatot a vele kapcsolatos testi elváltozás nevével nevezzük meg, CSÜRY szerint nem lehet a két képzetelem (lelki jelenség — testi elváltozás) hangulati rokonsága a jelentésváltozás alapja, mert itt olyan értelemben hasonlóságról nem lehet szó, mint pl. a *fontolgat* szónál a mérlegen való mérés és az elmében lefolyó mérlegelés között. Itt a két képzet egyidejű érintkezése ad alkalmat a névátvitelre.

¹⁾ Azóta ez a jelentésváltozás-csoport helyet talált Gombocz jelentéstani rendszerében (A magyar történeti nyelvtan vázolata. IV. Jelentéstan. Pécs, 1926).

Igen gazdag csoportot képeznek az érintkezési névátvitelnek azok az esetei is, melyeknél a képzetek időbeli egymásutánja teszi lehetővé a jelentésváltozást. Különösen az ok és okozat, a cselekvés és a cselekvés eredménye van szoros asszociatív viszonyban. Nagy jelentősége van ennek a mozzanatnak a cselekvést jelentő főnevek körében. Az *-at, -et* képzős főnevek pl. régen általában a cselekvést jelentették (nomen actionis), később átvitték a cselekvés eredményének jelölését (nomen acti). Az előbbi szerepre ma inkább az *-ás, -és* képzős főneveket használjuk, mindamellett itt is nagy számban vannak olyan esetek, mikor a jelentés átsiklott a cselekvés eredményére (*kerítés, forradás, gyűlés*). Ennek a fontosságát azért emeljük ki, mert az ilyenféle jelentésváltozások lehetnek kiindulópontjai a képzők jelentésváltozásának.

A rendkívül gazdag és finom lélektani megfigyelések alapján elrendezett anyagot értékes szómутató zárja be.

*

MOLE CZ BÉ LA : *A nyelvújítás korának nyelvszépítő törekvései I—II.* Szentés, 1928—1929. Különnyomat a szentesi Magyar Királyi Állami Horváth Mihály reálgymnázium 1927—1928. és 1928—1929. évi Értesítőjéből. 14 és 22 l. Általánosan ismert tény, hogy a magyar nyelvújítás elsősorban esztétikai jellegű. Az esztétikai szempontnak ez a nagy szerepe azon alapul, hogy nálunk a nyelvújítás kizárólag az irodalom ügye volt, a költő pedig a nyelvet nemcsak kifejező eszköznek tekinti, hanem önmagában értékes anyagnak. Már FALUDINÁL is inkább a stílus egészének szépsége a fontos és ezt az irányt követi BÁRÓCZY ÉS KAZINCZY (vö. TOLNAI, *A magyar nyelvújítás* 37—41, 45—46, 111—113).

MOLE CZ BÉ LA összegyűjti és rendszerbe foglalja KAZINCZYNAK ÉS kortársainak azokat a nyilatkozatait, amelyek arra vonatkoznak, hogy mit tartanak a nyelvi szépség eszközének. A nyilatkozatoknak egész sora mutatja, hogy elsősorban a jóhangzást tartották szem előtt. Érdekes, hogy az egyes hangok és hangkapcsolatok zenei hatásáról kb. ugyanaz a véleményük, mint amit ma is vallunk. — A nyelv esztétikai csiszolása nemcsak hangtani természetű, találunk olyan megjegyzéseket is, melyek az alaktan és a mondattan körébe vágnak. Jellemző pl., hogy az *-ik*-es igék ragozásbeli megkülönböztetése mellett azért foglaltak állást, mert szépnek tartották azt, hogyha egy nyelv az igealakok változatos bőségével rendelkezik. A mondattan területén is érvényesült az esztétikai szempont. Az elbeszélő és befejezett mult használatában e korban már semmi jelentésbeli különbség nincs, csak az ízlés, a széphangzat és a nyelv zenéje irányítja a nyelvújítókat használatukban.

MÉSZÖLY GEDEON: *A cserény szó eredete*. A Szegedi Alföldkutató Bizottság Könyvtára. IV. (Társadalom- és néprajzi Szakosztály Közleményei 10. szám. Szeged, 1930. 21 l.). A *cserény* szó irodalmi jelentése 'négyyszög alakú, vesszőből sövényyszerűen font pusztai pásztorhajlék', a régi nyelvben és a népnyelvben azonban nemcsak ezt jelenti, hanem általában minden vesszőből font eszközt (kosár, gyümölcsaszaló, sajt-száritó stb.).

Eredetét keresve, eddig a szláv *čerenz ∞ čerenz szóval szokták összefüggésbe hozni (l. EtSz.), ami hangtanilag kifogástalan egyeztetés volna ugyan, de jelentéstanilag nem állja meg a helyét (a szláv szó jelentése 'tűzhely').

Mészöly magyarázatát arra alapítja, hogy a szó alakváltozatai között *s*-sel kezdődő alakok is vannak (*sirin*, *sering*, *serind*), melyek kétségtelenné teszik, hogy eredeti alakja *serény* volt. Ez az alak hangtanilag is, jelentéstanilag is megegyezik a *sövény* szóval, amennyiben mindkettő eredeti jelentése 'fonás'. Ismeretes dolog, hogy a *sövény* szó a *sző* ige származéka (az *sz* ∞ *s* váltakozásra vö. MNy. XX, 60—63). A régiségben *sző* és *fon* rokonértelmű szavak és Mészöly kimutatja, hogy mindkét értelemben felváltva használták őket. A *sövény* szó alapszáva *söv-* (vog. *säw-*, *säy-* 'flechten'), a *serény* \succ *cserény* pedig az alapszó *r* képzős származéka. A **ser-* igetövet ki lehet következtetni a székely *seríteni* 'sodorni, sodorítani' származék alapján és meg lehet állapítani, hogy eredeti jelentése valami forgó mozgást végezni. Mészöly ebből a **ser-* töből származtatja a *sűrű* (R. *sér-ű*, *sör-ő*, *sír-ő*, *sür-ő*) 'densus' szavunkat is, melynek eredetibb jelentése 'szövevényes', még régebbi 'forgó', 'tekerőző' (a NádK. 80. a pokol lángját mondja *sűrű*-nek.)

A magyar *sző* és **ser-* szavak tehát egy szócsaládba tartoznak és a finnugorságban a vogulon kívül a finnben van meg szabályos megfelelőjük (vö. finn *sykertää* 'összetekerni', 'összetekerőzni', *sykerö* 'tekerőző valami, hajfonadék'; *sykky* v. *sykkyrä* 'gomolyag, fonal'; a finn *syker-* igető szabályos megfelelője a magyar *ser-* tőnek). A finnugorságban az eredeti 'forgat', 'teker', 'sző' jelentés van megőrizve; a magyar *cserény* változatnak 'vesszőfonás, kerítés' jelentése speciális magyar építési módnak, a középkori és különösen a hódoltság korabeli sövény-építésnek művelődéstörténeti emléke.

*

A *Halotti Beszéd irodalmához*. Több, mint két évtizede annak, hogy Mészöly GEDEON a Halotti Beszéd hangtani és alaktani magyarázatával foglalkozik (vö. Nyr. XXXVII, 438; XXXVIII, 298, 343; MNy. XIV, 257; XV, 15; XX, 86). Ezek a magyarázatok bizonyos konkrét részletkérdésekre vonatkoznak, de mögöttük olyan egységes alapfel-

fogás van és az egész magyar nyelvtörténetnek annyi fontos kérdését érintik, hogy megokoltnak látjuk MÉSZÖLY idevonatkozó tanulmányait összefoglalóan ismertetni.

MÉSZÖLY felfogása — szinte következetesen végiggondolt elmélet-ről beszélhetünk — két alapgondolatban gyökerezik: 1. a tővégi vocalis sok esetben megvolt ott, ahol nem is gondolnók; 2. a hiátustöltő *-j-* és *-v-* nagyobb szerepet játszik, mint általában hisszük.

Közismert tény (vö. különösen JAKUBOVICH cikkét MNy. XIX, 78—87; XX, 9—21), hogy a tővégi magánhangzók nem egyszerre, egyidőben koptak le, hanem egyes szavakban előbb, másokban később, úgy, hogy volt olyan idő, mikor egymás mellett élhettek teljesebb tövű és csonka tövű, mássalhangzóra végződő alakok. Ezt aényt elvben senki sem vonja kétségbe. Ehhez a megállapításhoz kapcsolódik MÉSZÖLY első következtetése. Ha igaz a fentebb említett tétel, hogy t. i. egymás mellett éltek teljes és csonka névszói és — teszi hozzá MÉSZÖLY — igetövek (a nyelvtörténet kezdetén a teljes igetövekre kétségtelen adatunk nincs), akkor nincs kizárva annak a lehetősége, hogy a formansok, amelyek eredetileg mássalhangzó + magánhangzóból állottak és később összeolvadva a tővégi vocalissal, a nyelvtörténet kezdetén mint diphthongus vagy monophthongus jelentkeznek, utóbbi vocalicus formájukban hozzájárulhassanak a teljesebb tőhöz is. Ez az a tétel, amelyet MÉSZÖLY nem győz eléggé hangsúlyozni. Másik magyarázó elve, mint említettük, a hiátustöltő hangok jelentékeny szerepe.

Az utóbbi években MÉSZÖLYnek két nagyobb terjedelmű dolgozata jelent meg, amelyekben — egyre több részletkérdést vonva be kutatásai körébe — felfogását több oldalról megvilágítja. Az első 1926-ban jelent meg Szegeden *A Halotti Bészéd hangtörténeti és alaktani sajátosságai* címen (Szegedi Tudományos Könyvtár I.); a másik: *A Halotti Bészéd tárgyas elbeszélő mult alakjai magyar és finnugor szempontból* (Budapest, Akadémia 1931).

Az előbbi dolgozat elsősorban a HB. *kinzotviatvl* szavának magyarázatával foglalkozik. MÉSZÖLY stilustörténeti és mondattani okokból elfogadhatatlannak tartja a SZINNYEI-féle *kinzotviátvl* olvasásmódot és pedig leginkább azért, mert az *-i* többesjel voltát kétségbe vonja. Annyi bizonyos, hogy ha elfogadjuk az *-i* többesjelnek MELICH-féle magyarázatát (MNy. XXIV. 230), akkor ebben az alakban a 3. sz. birtokos személyrag *-a-*ja előtt aligha lehet az *-i* többesjelet keresni. — Eltekintve azonban ettől a nehézségtől, az *-at-*, *-et* képzőnek *-atv-*, *-etv-*ből való származtatását sem tartja megnyugtatónak, mert ilyen képzőbokor a finnugorságból nem mutatható ki. Felfogása szerint az *-at-*, *-et* eredetileg nem igeképző, hanem azonos a *járatta*, *menette*-féle igenévi szerkezetek *t*, *tt*-jével, ez pedig nem más, mint az állapotthározó (*örömet*, *képest*), illetőleg locativusi *t* (*Szatzmárt*). A *kinzotviatvl* *v*-je tehát nem igei

névszóképző, nem lehet más, mint a megőrzött szóvégi vocalis, az *i* pedig hiátustöltő *-j-* (olv. tehát: *kinzotujától*). A probléma csak az, hogy csakugyan járulhat-e az *a* ($\leftarrow \hat{a}$) birtokos rag a teljes (*kinzotu-*) tőhöz? Erre feleletet ad az 1055: *holmodia* alak, ahol az *i* Mészöly szerint csak tövégi vocalis lehet.

Rendkívül nagy jelentőségű és igen messzire vezet Mészölynek a HB. tárgyas elbeszélőmult alakjairól (*terumteve, tilutoa, mundoa, hadlaua, feledeve, veteve*) való magyarázata. A közfelfogás azt tartja ezekről az alakokról, hogy bennük a *terümté-, mundó-, hadlá-* a praeteritumtő, a *-va, -ve*, illetve *-a* pedig birtokos személyrag. A tárgyas ragozás egyes 3. sz. alakjai (*látja, látta, lássa*, továbbá a feltételes mód R. *látnája*) ugyanis feljogosítottak arra, hogy a praeteritumban is keressék a személyragot és ennek meglétét bizonyítani látszottak a HB. említett alakjai. Ennek a felfogásnak tényleg megvan az a sebezhető pontja, hogy a birtokos személyragnak a HB.-ben nincs *-va, -ve* változata, továbbá, hogy sem a régiségből, sem a népnyelvből 3. személyragos praeteritumot nem lehet kimutatni.

Ebből indul ki Mészölynek a tárgyas ragozásról való, a közfelfogástól több tekintetben eltérő magyarázata. Nagy lévedés szerinte a tárgyas ragozást egyszerűen úgy fogni föl, hogy az azonos a birtokos személyragozással. Mind a névszón, mind az igén párhuzamosan fejlődött ki a személyragozás és pedig úgy, hogy az első és második személyű névmás hamarabb összeolvadt a tővel, mint a harmadik. A harmadik személy eredetileg mind a birtokos személyragozásban, mind az igeragozásban ragtalan és pedig Mészöly szellemes magyarázata szerint azért, mert a 3. személynek a névmással való kapcsolata sokkal kevésbé gyakori, mint a *lát—férfi, lát—gyermek, lát—nő* stb. szerkezet. A harmadik személyben a személyrag eredetileg rámutató nyomatékosító elem volt (*ember-lát-ő*), amely mellett meg lehetett a pusztá tőalak is. A kezdetben azonos szerepű alakpárhoz később jelentéskülönbség járult és ez lett a kiindulópontja az alanyi és tárgyas ragozás szétválásának. A vogul és osztják tárgyas ragozásnak az az egyetlen közös pontja a magyarral, hogy a 3. személy az alanyi ragozásban ragtalan, a tárgyasban személyragos, ezt tehát úgy kell tekinteni, mint ugor örökséget. — A praeteritum és a conditionalis ragtalansága tehát nem kivételes jelenség, hanem megőrzött régiség. A praesens-beli *-j-* (*lát-ja*) nem a felszólító mód hatása alatt került a 3. személybe, hanem éppoly hiátustöltő *-j-*, mint a *kinzotviatul*-ban (**lato-j-a > látja*). — A HB. *terumteve, tilutoa, hadlaua* stb. alakjai tehát úgy értelmezendők, hogy bennük a teljes tő van megőrizve és ahhoz járul az *é > á* praeteritumjel, az alakok egy részében a két magánhangzó között kifejlődött egy hiátustöltő *-v-*.

Ez a felfogás azon alapszik, hogy Mészöly szerint nemcsak a névszóknak, hanem itt-ott az igéknek is lehetett teljesebb alakjuk (pl.

**tilulo, *mundo*). Hogy volt, az kétségtelen, de minden jel arra mutat, hogy az igék tővéghangzója jóval előbb lekopott, mint a névszóké, mert a nyelvtörténet kezdetén már teljesebb ige-tövek nincsenek. A bizonyítékul szolgáló R. *reio, hiu, viu* (értsd: *ri, híu, víu*) igék kéttagúsága maga is bizonyításra szorul, de bárhogyan áll is a dolog, ezek az igék *v*-tővűek és így a *-v*-tővűség problémája komplikálja a kérdést és mindenesetre megenged más magyarázatot is, mint azt, hogy bennük megőrzött tővégi magánhangzó van.

Ezzel tulajdonképen meg volnának fejtve a HB. illető alakjai, Mészöly azonban nem áll meg itt. A *terumteve, hadlaua* alakokat nem tartja elszigetelt jelenségnek, hanem egy régen általános — mondhatnók paradigmatis — váltakozás emlékének. Valamikor két igeragozási sor élt egymás mellett (*terümtém, terümtéd, terümté* — **terümte-v-ém, *terümte-v-éd, terümte-v-é* HB.)

Egy régebbi tanulmányában (Nyr. XXXVIII, 347) kifejtette azt a nézetét, hogy a praet. *é > á* időjele és a deverbális nomenképző *-ó, -ő*-je azonosak és mindkettő egy fgr. **k ~ *γ* váltakozásra megy vissza. Tehát pl. egy *terümté ~ terümte-v-é* tulajdonképen nomen verbale. A nomen verbale jelző is lehet: ezzel megmagyarázható a HB. „*terumteve iftentücl*“ kifejezése. A praeteritumnak a nomen verbalé-ból való származtatása szépen párhuzamba állítható a perfectum általánosan elfogadott magyarázatával. Mészöly a párhuzamosítást tovább folytatja: a *t* képzős nom. verb.-hoz hozzájárulhat az *n* modális rag (*folyton, méntén*), ugyanúgy ehhez is: *-ó, -ő ~ -á, -é ~* (hiátustöltő *v*-vel) *-v-á, -v-é + n = -ván, -vén* (igenévképző) *> -vány, -vény* (főnévképző). Ebből világosan látszik, hogy a *-va, -ve* participium-képző *-v*-je sem etymologikus, hanem a *-v-á, -v-é* szabályszerű megrövidüléséből keletkezett. Ennek bizonyítékai a nagykanizsai és göcseji *mondova, felejteve, megérrève* alakok.

A hiátustöltő *-v*- szerepével kísérli meg végül Mészöly megoldani az *sz*-szel bővülő *v*-tővű igék problémáját is. Tény az, hogy ezekben az igékben a *-v*-hang eredete meglehetősen tisztázatlan, mert vannak ugyan jelek, melyek szerint a *-v*- fgr. előzményekre megy vissza, de ezzel szemben a régiségben minél inkább visszamegyünk, annál kevesebb *-v*-t találunk. Mészöly ennek alapján azt tartja, hogy a *-v*-t nem kell etymologikusnak tekinteni, hanem éppen olyan hiátustöltő hangnak, mint az említett *teremtevé*-féle igealakok *-v*-jét. Az állandó különbség a R. *tén > tön* és *tevé, vén > vön* és *vevé* között ugyanaz, mint a HB. *engede* és *feledevé* alakjai között és szintén azt bizonyítja, hogy ez a kettősség valamikor általános volt nyelvünkben.

Mint láttuk, Mészölynek mesterien fölépített, következményeiben messzire szétágazó elmélete végeredményben két alaptételen nyugszik: ez a két tétel a tővéghangzó és a hiátustöltő *-v*- nagy szerepe. E két

tétel jogosultságát általánosságban senki sem tagadhatja. Hogy mégis olyan messze kerülhet egymástól MÉSZÖLY és a közvélemény, annak nyilván az az oka, hogy ezt a két tételt különbözőképpen értelmezik. Amíg ugyanis arról van szó, hogy egyes konkrét esetekben ezeket a tételeket magyarázó elvül használjuk, addig semmi kifogást sem lehet emelni ellenük, sőt el kell ismerni azt, hogy esetleg még igen sok szerencsés nyelvtörténeti megállapításra vezethetnek. Általánosságban kiindulópontul elfogadni azonban nem lehet, mert mindkét tétel annyira határozatlan és tág, hogy tetszés szerint bármit bele lehetne magyarázni. A belőlük levont következtetések értéke attól függ, hogy mennyiben támogatják olyan bizonyítékok is, amelyek az elméleten kívül esnek.

*

DR. LOSONCZI ZOLTÁN: *Az ómagyar nyelv jellemző sajátosságai*. Nyelvtudományi Értekezések I. Budapest, 1930. 18 l. — *A magyar nyelv a XIV. sz. közepétől a XVI. század végéig*. Nyelvtudományi Értekezések II. Budapest, 1931. 22 l. E két füzetben a szerző kísérletet tesz arra, hogy nyelvünk két korszakáról összefoglaló képet adjon. Természetes dolog, hogy az adatok pusztá feltárása még nem tudomány; az adatok értelmezése, egymásra vonatkoztatása, a közöttük mutatkozó hézag kitöltése, ez a tudomány igazi feladata. Az ilyen összefoglaló jellegű tanulmánynak feladata a részletkutatások eredményeit összhangba hozni és a nyelvi tényekben mutatkozó nagyobb összefüggéseket feltárni.

LOSONCZI munkája elsősorban az áttekintés célját szolgálja. Az idevágó szakirodalom gondos felhasználásával (nem egyszer saját kutatásai alapján) főbb vonásaiban ismerteti az ómagyar, illetőleg középmagyar kor hangtani, alaktani, mondattani sajátosságait. Nagyon sok hasznos megfigyelést találunk az egyes nyelvi jelenségek elterjedésére és bizonyos nyelvi változások kronológiai határainak megállapítására vonatkozólag. A szerző mindenütt utal nyelvjárási változatokra és hangsúlyozza ezeknek a nyelvi tények kialakulásában való nagy szerepét. Az irodalmi nyelvre vonatkozólag kiemeli, hogy a legfőbb hangtani sajátosságok már a XVI. század második felében állandósultak (*e-zés*, az *-ít* képző köznyelvi alakja stb.). A két füzet hasznos kézikönyvnek tekinthető mindazok számára, akik az illető korokra vonatkozó ismereteinket világos, megbízható összefoglalás formájában maguk előtt akarják látni.

*

TURI KÁROLY: *A ceglédi nyelvjárás nyelvtana* I. rész. A Szegedi Alföldkutató Bizottság Könyvtára I. (Nyelvészeti és Irodalmi Szakosztály Közleményei 1. szám. — Szeged, 1930. 31 l.). E tanulmány első részében (a II. és a III. r. úgy látszik még nem jelent meg) a ceglédi nyelv-

járás hangtani, alaktani, jelentéstani és mondattani ismertetését veszi az olvasó. Ez az első tanulmány, amely a ceglédi nyelvjárással foglalkozik, ilyen értelemben tehát a szerző hézagpótló munkát végzett. A közölt anyagnak megbízhatóságát fokozza az a körülmény, hogy a szerző saját anyanyelvét ismerteti, tehát az adatok közvetlen forrásból erednek.

A tanulmány az anyag beosztásában és feldolgozásában általában ugyanazt a módszert követi, amit nyelvjárástanulmányaink legnagyobb része. Első közös jellemvonásuk az, hogy a nyelvjárási jelenségek leírásában valamennyien a köznyelvet veszik alapul. Ez azt a téves hitet keltheti az emberben, mintha a köznyelv valami eredeti, ősi nyelvallapot képviselne és ebből vált volna ki minden nyelvjárás. A című írt dolgozatnak pl. nem egy helyéből kiderül, hogy a szerző is azt tekintette feladatának, hogy nyelvjárásának a köznyelvtől eltérő „különlegességeit“ bemutassa („Nyelvjárásunk alaktana nem olyan gazdag különlegességekben . . .“ t. i. mint hangtana. 17.). Azonkívül, hogy ez a felfogás tudománytalan, megvan még az a hibája is, hogy a gyakorlatban kivihetetlen. Elkerülhetetlen u. i., hogy a szerző saját kitűzött céljáról megfélekedve, bele ne essék (az egyetlen helyes megoldásnak kínálkozó) pusztá tényleírásba. Igen sok olyan adatot találunk, amely tudunkkal a köznyelvben éppúgy hangzik, mint Cegléden (*tőzeg, üszög, vágog, hörcsög, tepsi* stb. 14.); az alaktan területén meg éppen általánosságokba merül. Az olyanféle felsorolásoknak, mint „gyakran használt képzők“, úgyszólván semmi tudományos értékük nincs.

Másik nagy hibájuk a nyelvjárástanulmányoknak, különösen Túri dolgozatának, hogy a leíró szempontot minduntalan felcserélik a történeti szemponttal, sőt ami a szóbanforgó tanulmányt illeti, több helyen, teljesen ötletszerűen, helyet talál benne a magyarázó szempont is. Túri mindenütt úgy tünteti föl a dolgot, mintha az illető nyelvjárási sajátság a köznyelvi alakból fejlődött volna. Dolgozatában ilyen alcímek olvashatók: *Magánhangzók megnyúlása, Magánhangzók nyiltabbá v. zártabbá válása, Jelentés megszükitése, Átviteles jelentésváltozás* stb.

Az a kép, amit Túri nyelvjárásismertetése nyomán a ceglédi nyelvjárásból kapunk, a részletekben lehet megbízható, de a maga egészében az említett okoknál fogva hézagos és egyoldalú. Tudományos nyelvjárásleírás csak úgy képzelhető, hogyha valaki a valóságos tényeket tekintetbe véve kiindulópontul, a legrégebb ismert nyelvallapot választja és ehhez viszonyítva, a leíró szemponthoz mindig szigorúan ragaszkodva, igyekszik megállapítani, hogy az illető nyelvjárásban *mi* van.

FÜR ISTVÁN: *Az í-zés állapota a mai magyar nyelvjárásokban*. Szeged, 1930. 100 l. Az í-zés kérdésében két probléma-csoport van: 1. A történeti kérdés. Az í-zés nyomai már a XI. századi oklevelekben megtalálhatók. Később megfigyelhető egyre nagyobb mértékben való elterjedése (kb. a XVI. századi nyomtatványokban észlelhető a legnagyobb mértékben), a XVII—XIX. századi írott emlékekben nyomai megint ritkulnak. Az í-zés történeti fejlődéséről, útjáról és fokozatairól nincsenek biztos ismereteink. — 2. Másik kérdés az í-zés földrajzi elterjedésének kérdése.

E tanulmány célja: 1. „lehetőleg teljes számban való összegyűjtése mindazoknak a mai köznyelvben é-hangú szavaknak és szuffixszumoknak, melyeknek mai nyelvjárásainkban í-ző változatuk van”; 2. „lehetőleg pontos megjelölése azon községeknek vagy vidékeknek, ahol ezen í-ző változatok ma használatosak.”

A szerző első feladatát kétségkívül jól megoldotta. A rendelkezésre álló nyelvjárastanulmányok és népnyelvi közlések alapján szótárszerű felsorolásban összeállította az í-ző nyelvjárások megfelelő szavait és (külön csoportban) suffixumait.

A dolgozat második részében Tanulságok címen bizonyos általános megállapításokat találunk. Így kimutatja a szerző, hogy az $\acute{e} > \acute{i}$ változás a XVI. század folyamán befejeződött. Azóta csak itt-ott analógia hatására keletkeztek í-ző változatok. Nyilván ugyanígy magyarázandók azok az í-ző változatok is, melyeknek í-je korábbi nyílt \acute{e} helyén van (pl. *ég* 'himmel' Szabolcs, Zemplén m., Mezőség *ig*; *jég* Szabolcs, Szilágy m. *jég* stb.) Ezeknek az adatoknak a száma nagyobb, mint gondolni lehetne, de teljesen szórványos jellegűek.

Ami a földrajzi elterjedés kérdését illeti, arra vonatkozólag a szerző adatainak statisztikai összeállításával ad feleletet. Összeállításából az derül ki, hogy a legtöbb adat Bihar- és Vas-m.-ból való, tehát látszólag két gócpontja volt az í-zésnek és innen terjedt tovább. Ez a magyarázat elvileg nem valószínű, a nyelvjárások története meg éppen ellentmond neki, azért a szerző azt a feltevést állítja fel, hogy eredeti középpontja valahol az ország közepe táján, talán Pest megye területén lehetett és innen terjedt tovább kelet és nyugat felé. Ez az eredeti nyelvjáróterület a török hódoltság idején elpusztult, míg a védettebb területeken megmaradhatott és a legutóbbi 200—250 év óta egyre terjed az ország középső vidékei felé (egyrészt a Dunántúl felső részén át, másrészt Jásznagykunszolnok (megyén át Pest megye felé).

Ezek a következtetések azonban nincsenek kellőképpen megalapozva. A dolog ugyanis úgy áll, hogy az alapul szolgáló népnyelvi gyűjtemények annyira heterogén anyagot tartalmaznak, hogy az azok alapján készült statisztika a valóságról még csak megközelítően hű képet sem adhat. Akkor lehetne erről a kérdéstről biztosat mondani,

ha valaki előbb ebből a szempontból feldolgozná a nyelvjárásokat, vagy ha nyelvjárastanulmányainkat közös szempont irányítaná, ami az adatok jelentőségének mérlegeléséhez biztos támpontot szolgáltatathatna. Nyelvjárastanulmányaink szerzői azonban, mint ismeretes, meglehetősen ötletszerűen járnak el, különösen ami az adatok számszerűségét illeti. Ha az *i-zó* adatokat valaki ebből a szempontból gyűjtené össze, akkor lehetne a kérdésre feleletet adni, de akkor talán egészen más lenne az a kép, amit az *í-zésről* kapunk.

DR. FLUDOROVITS JOLÁN.

Domokos Pál Péter: A moldvai magyarság. Csiksomlyó, 1931., 8-r., 302 l.

E könyv főcélja figyelmet kelteni moldvai csángó-magyar véreink sorsa iránt. A szerző a csángó-magyarok jelenében megpróbálja „láttatni a székelységnek szánt jövőt”. Személyesen bejárta a fontosabb, illetőleg hozzáférhetőbb csángó falvakat s nem kevés törődéssel és fáradtsággal hű képet rajzolt hanyatló véreink szívembemarkoló sorsáról és állapotáról. Lelkes munkájáért köszönetet érdemel.

Könyve három részre tagolódik. Az első rész a csángók történetére vonatkozó forrásművek, adatok gyűjteménye. A második rész rendszertelensége mellett is a legérdekesítőbb olvasmány, egy riport elevevényével hat. Útjában szerzett benyomásait, följegyzéseit, a népesésre vonatkozó jegyzeteit, néprajzi adalékait teszi itt közzé a szerző. A harmadik részben 65 csángó-magyar népdalt közöl dallamokkal. Miniket itt főként a dalok szövege érdekel, melyet hangtanilag megközelítő pontossággal igyekezett a szerző följegyezni. De igyekezetét nem mindig koronázza siker. Csak egy-két példát említek. Vajjon két szótag-e csakugyan pl. a *keli* (értsd: *kelj*) szó e sorban: „Keli fel szolgám, keli fel” (208. l.)? Más példa. Ebben a sorban: „Márie dasszun hátuj járjó csepü rokojábó” a *dasszun* szó *d*-je az előző szóhoz tartozó kicsinyítő képző. A *járjó* és *rokojábó* véghangzója legfőleg az éneklés miatt nyújtottan hangzó *o*, de semmikép sem *ó* hang. Ilyen és ehhez hasonló hibára sokra lehetne még rámutatni.

Végül nem hagyhatom szó nélkül a szerzőnek egy állítását. A 193. lapon ezt mondja: „CsÜRI BÁLINT is általam megjelölt nyomokon járt”. Szeretném, ha a szerző ezeket az általa számomra megjelölt nyomokat kissé határozottabban körvonalozná. DOMOKOS nyilván felejtí, hogy én még ő előtte, 1928 nyarán tettem GYALLAI DOMOKOS-sal legelső moldvai utamat s róla a *Napkelet* 1930. évi 9. számában rövid útirajzot is írtam.

CsÜRY BÁLINT.

Kertész Manó: Szállók az úrnak. *Az udvarias magyar beszéd története.* Bpest, Révai-kiadás. 1932. 215 l.

Kerek tíz esztendeje adta ki KERTÉSZ MANÓ akadémiai koszorúval díszített könyvét, a *Szokásmondások*-at, nyelvünk művelődéstörténeti emlékeit. Most mintegy ennek külön hajtásaként az udvarias magyar beszéd élete jelent meg tollából. Ez is művelődéstörténet, de egy szűkebb körből, a társas érintkezés világából. Mintha e könyv levegője finomabb volna, mint a Szokásmondásoké; emitt a nyelv virágainak jelképes, átvitt értelme mögött mindig valami nyers valóság lappang; amott, az udvariasság szertartásai között, tiszta formai világban mozgunk, a társas élet kimért alakszerűségei közt, melyek az érintkezést könnyűvé, simává teszik. Nem valóságokról van itt szó, hanem viszonylatokról, embereknek egymáshoz való vonatkozásairól, melyek már logikai kategóriájuknál fogva is magasabbrendűek, mint a valóság tényei. Ezek a viszonylatok elsősorban a megszólításban, címezésben nyilvánulnak, mellyel a társaságban élők egymást illetik; azokban a tisztán formaiakká vált kifejezésekben és fordulatokban, melyeknek eredeti jelentése legtöbbször teljesen elhomályosult, elkopott s csak nyelvi alakja maradt meg. Így a könyv kitűnő példatára a jelentéstan egyik fejezetének, a szóalak s a hozzá kapcsolódó jelentés változó viszonyának bemutatásához.

Elvonul szemünk előtt az *úr* sorsa, attól kezdve, hogy valamikor a trónörökös, vagy az uralkodó személyéhez legközelebb állónak méltóságneve volt, minden fokozaton végig a mai időig, mikor az *úr* minden férfinak kijár, akit nem illethetünk bizalmas megszólítással. (A francia kamarában egyszer egy képviselő „messieurs les assassins“-ról beszélt.) Végigkísérjük a *tekintetes, nagyságos, méltóságos, tisztelendő és tiszteletes* stb. címet, a *nemes, kegyes, tisztelt* jelzők sorsát; a *maga, ön, kegyed* történetét (a *tegezés, tész*-és nincs meg a mutatóban), a *méltóztassék, tessék* igéket (ezeket nevezném én igazán társadalmi *segédigéknek*), az *alászolgáját* és *kezitsókolom*-ot változatos útján.

A szerző e társadalmi-nyelvi jelenségek fejtegetése során bizonyos elvi eredményekre jut.

Első az, hogy az udvariasság formái és a hozzájuk tartozó nyelvi kifejezések (márcsak etimológiájuk szerint is) olyan jelenségek, melyek nagy társadalmi magasságokban eredtek s fokozatosan lejjebb szállva szintjük arányában egyre táguló körben hódítják meg az alsóbb társadalmi rétegeket (vö. 1., 6., 11., 142., 206., ll.). Ez ugyanaz a megállapítás, melyet a néprajz tesz, midőn a népművészet termékeit magasabb rétegből való leszívárgásnak magyarázza; vagy az irodalomelmélet, mely a népies költészet jelenségeit, pl. a népdalt (azt hiszem nem teljes joggal) a műköltészet leszívárgott eredményeinek tartja. „A nép nem termel kulturális javakat, csak átveszi és átalakítja“ mondja szer-

zónk igen határozott általánosítással (8. l.). Úgy hiszem, hogy ezt a tételes kijelentést módosítaná az ósállapotú ember művészetének és műveltségének beható elemzése; hiszen tudjuk az utazók tudósításai-ból, a néprajzi múzeumok gyűjteményeiből, hogy művelődési javak *alulról is* fejlődnek. A felülről való leszívargás találkozik az alulról való emelkedéssel. Bizonyára az ősi társadalomnak is megvoltak a maga igen szigorú formái; a 2000 éves európai udvariasság már nagyon késői, fejlett fokot mutat.

Másik megállapítása a szerzőnek, hogy „a magyar társas érintkezés egész szóláskincsében kevés az, ami sajátosan magyar: javarészben európai közvagyon.” (6. l.) Ezt a tételt valóban igazolja az egész könyv; de érdekes és érdemes lett volna éppen azt a *keveset* kihüvelyezni, ami benne eredeti. Talán a nép: szülők, gyermekek, rokonok, ismerősök érintkezési formáinak vizsgálata (tegezés, magázás, szomszéd, koma, pajtás, földi stb.) járna e tekintetben némi eredménnyel. (Vö. JÓKAI, A magyar nép családi élete, Osztr. Magy. Monarch. írásban és képben, Magy. orsz. I. 298.; Nyelvőr, Ethnographia stb.)

A vizsgálat nehézségeit az a körülmény okozza, hogy „a magyar udvariasság történetét jóformán csak a XVI. századtól nyomozhatjuk, mert csak ez időtől fogva vannak emlékeink.” (17. l.) Pedig ekkor a társas érintkezés már igen fejlett fokán állott; előzményeit: a honfoglalók társadalmát, a frank mintára kialakuló királyságot, a német, francia, olasz, bizánci befolyás alatt szervezkedő udvari, nemesi, polgári életet, a hűbériség hatását emlékek híján nincs módunkban közvetlenül szemlélnünk. Idegen származású nyelvemlékeink sem szolgáltatnak elegendő biztos adatot.

Lényeges megállapítása a szerzőnek, hogy az udvariasság lélektani alapja az a távolság, amelyet a beszélő maga és a megszólított közt teremt; ebből ered egyrészt a felsőbbbbséges magatartás, másrészt a hódolat, önkisebbités és alázkodás, mely aztán a nyelvi formákban is kifejeződik. A kifejezés módja korok, divatok szerint más-más fokú és színű.

Evvel összefügg az a megfigyelés is, amelyre már utaltam, hogy az udvariassági formák értékükben folytonosan csökkennek, amint a magasabb rétegből fokozatosan mind alább szállnak.

Mindezeket és sok mást a szerző hatalmas anyaggyűjteménye segítségével, finom érzékkel nyomról-nyomra, korszakról-korszakra követi és kimutatja minden időszaknak divatját.

Az anyagban, megfigyelésekben és megállapításokban nagyon gazdag könyv a kutatásokat természetesen nem zárta le, sőt éppen új vizsgálatokra ad ösztönt.

Amennyire hirtelenében módomban van, még néhány forrásra, adatra hívom föl a figyelmet. A hivatalos címeket újabban tudtommal

a mult századeleji Tiszti Szótárak állapították meg (vö. SÁGI ISTVÁN, A magy. szótárak könyvészete. M. Nyt. Társ. Kiadv. 18. sz. 1922. 24. l.). A könyv szerzője, pártfogója és közönsége közt való viszonyra sok anyag van THIENEMANN Irodalomtörténeti alapfogalmak c. könyvében (1930, 1931.), valamint MÁTÉ KÁROLY: A könyv morfológiája c. tanulmányában (Minerva, IX. 1930). Sokat foglalkozott e kérdéssel TÓTH BÉLA (Szervusz, Kegyelmes Úr; Vasárnapok 310; Huncut az Úr, Pesti Hírl. 1898. V. 1.; Uram, Asszonyom, u. o. VII. 3.; Szállok az úrnak, u. o. 1899. VII. 10. 24.; Bolond kend Tánicsics! Szállóigék lex. 46.; Brassai bácsi: nagysád, Anekdotakincs IV. 218.) A bizalmas megszólításra bő anyag kínálkozik íróink levelezésében (ARANY, PETŐFI, MADÁCH, Irod. Közl. adattára stb.) A *pardon!* szó használata is ide tartozik; ebben így tanított ki egy urambátyám: ha rá akarsz hágni valakinek a lábára, akkor ezt mondod: *engedelmet!* ha már rágázoltál, akkor: *bocsánatot!*; ez a mi úrfikorunkban így módosult: *ezer bocs és egy anyamedve!* Nem találok a könyvben a *Szvélyes üdvözet* kifejezést s a *Nagyreményű* címzést, mely a nyolcvanas években a kis diáknak kijárt a levélborítékon. Össze lehetne szedni a mai hivatalos és társasági címekeket és megszólításokat is. Szóval tág tere van itt a további munkának, melynek megindítása KERTÉSZ MANÓ szép és jó könyvének érdeme, tartalma pedig nemis annyira szókutatás, hanem *társadalmi stílusmikroszkópia*.

TOLNAI VILMOS.

A háború utáni oláh nyelvészet magyar vonatkozásairól. II.*

„Morfonemul și economia limbii“ címen PUȘCARIU beható tanulmányt írt az oláh nyelv morfológiai viszonyairól (Dacor. VI, 211—43), amely érdekes eredményeinél fogva általánosabb érdeklődésre tarthat számot s ezért e helyen is megérdemli, hogy röviden ismertessük. A morfémnek TRUBETZKOJ-féle meghatározásából indul ki (l. LAZICZIUS, Bevezetés a fonológiába. NyK. XLVIII, 29—30) s az orosz példák mellé választott oláh példákkal világosítja meg az új fogalmat. Emellett jónak látja egy új műkifejezés megalkotását, amellyel különben többet nem találkoztunk nála, ez a fonogém, röviden fonogém. Fonogémnek nevezi pl. a lat. *casa* > ol. *casă* esetében jelentkező *a* > *ă* történeti hangegymásutánt (nem tévesztendő össze az *a-ă* morfonémmel), amelyet azonban szinkronikus rendszerben semilyen asszociatív kapocs nem köthet össze s így nem egészen világos, milyen esetekben kerülhet sor az új terminus használatára.

Miután megvizsgálta a morfoném szerepét a név- és igeragozásban, valamint a szóképzésben, teljes elfogulatlansággal vonja le azt az

* Vö. NyK. XLVIII, 93.

érdekes következtetését, hogy az oláh nyelv morfonológiai szempontból nem a román, hanem a szláv nyelvekhez áll közelebb. A morfonémek alternációi általában a hangsúlyos tőszótag magánhangzóját és a szótő mássalhangzóját érdeklik. Ez alól lényegében az oláh nyelv idegen elemei sem képeznek kivételt s ezért megengedhetőnek tartjuk, hogy példáinkat a magyar jövevényszók közül válasszuk ki. Az $\frac{ea}{e}$ morfonémet találjuk az *alean*: *alensig*, *aleniş* (alenzuealä) esetében, míg a *viteaz*, *beteag*-ból képezett *vitej-ie*, *beteg-i* emellett még a $\frac{z}{(j=\dot{z})}$ ill. a $\frac{g}{j}$ alternációt is szemlélteti. Ha a *beteag* többi származékát is figyelembe vesszük, akkor a *g-j* és *g-ø* variációkkal is számot vetve, a következő morfémeket, illetve morfémvariációkat kapjuk: *beteag*, *beteg*-os (-oasă), *beteg-i*, *betej*-alä (-une), *bete-şug*. Egyéb morfonémek: $\frac{d}{z}$, pl. *bolund*, *bolund-äu*: *bolunz-ie*, *bolonz-êste*; $\frac{a}{ä}$ pl. *tägäd-ä*: *tägäd-uesc* (-uealä, -uire); $\frac{o}{u}$, pl. *ol-u*: *ul-uim* stb.

Bizonyítja az oláh nyelv, hogy — bár ritkán — lehetséges morfonémek átvétele is. A szláv hatás átütőerejét bizonyítja PUŞCARIUNAK az a megállapítása, hogy a *bolnica-bolniciar* típusú szópárokból egy $\frac{c}{\dot{c}}$ morfonémet vontak el, aminek következtében *gräunt-gräuncer*-féle származtatások keletkezettek latin eredetű szótövekből is (l. bőv. 220—21). Ugyancsak szláv eredetű a főleg a régi nyelvben gyakori $\frac{h}{s}$ pl. *ierarşe* és *ierarşi* (a *ierarh* egy. vokativusa és t. nom.-a), *vătăşel*, a *vătah* kicsinyítője stb. Mivel szóvégeben a *h* igen gyakran váltakozik *f*-fel, illetve *f*-fé lett, új morfoném $\frac{f}{s}$ jöhetett létre, amely — jóllehet ebben a formájában nincs meg a szlávtságban — végeredményben mégis csak a szláv hatás eredménye. Megtaláljuk pl. a *Ghimbaş* (Weidenbach, Vidombák) helynévből képezett *ghimbăşan* „vidombáki“ melléknévben.

Említést érdemel még az oláh nyelvnek az a tendenciája, hogy úgy a deklinációban és konjugációban, mint a szóképzésben előszeretettel választja szótőnek azt a morfémeket, amely lehetőleg több morfonémet tartalmaz egyszerre. Ez az oka annak is, hogy a $\frac{k}{\dot{c}}$ morfoném hatására a *papuci*, *păpuci* (< oszm. *papuč*, ill. magy. *papucs*) többesnek értelmezett alakokból egy. sz.-ú *papuc*, *păpuc* és *păpucă*, ebből tovább *păpucar* „papuceskészítő“ lett, ugyanígy keletkezett a *boconci* < *bakancs* esetében *boacăncă*, *boacăncar*, továbbá a *pogacie* mellett a *pogacă* egyesszám. A magyar *patics* (Tsz.)-nak megfelelő oláh tájnyelvi *potică* (Vaida, Tribuna 1890, 374) ugyanígy ítélendő meg (egyéb oláh példákra nézve l. 229).

Az oláh nyelvatlással kapcsolatban, amelynek munkaprogramját az eddig elért eredményekkel együtt szintén PUŞCARIU ismerteti (504—18), megjegyezzük, hogy a kölcsönös hatások tanulmányozása céljából tervbe vették néhány vegyes lakosságú kisebbségi községnek feldolgozását is. Mint ez előrelátható volt, az anyaggyűjtéssel kapcsolatban számos érdekes nyelvi tény megfigyelésére nyílik alkalom. Erdély egyik északi falujában, pl. mindenki *vită* alakban használja a „szarvasmarha“ jelentésű szót, ami azért meglepő, mert az ottani nyelvjárásban *i* előtt minden *v*-ből *z* lett. A különös jelenség okát a falubeliek fedték fel, akik — mint mondják — egészen a háború utáni időkig a *mărhaie* szót használták, amely viszont PUŞCARIU szellemes feltevése szerint a *nămaie* < animalia (*mărhaie* = *marhă* + *nămaie*) szót szorította ki. A *vită* újabb átvétel az irodalmi nyelv hangállapotát tükröző városi nyelvből s a kereskedelmi kapcsolatok révén őrizte meg hangalakját. Gyors elterjedése az utóbbi tíz esztendő folyamán — mondja tovább P. — annak az erős ellenszenvnek tulajdonítandó, amely a magyar eredetűeknek ismert szavak iránt a hajdani politikai helyzet ellenhatásképpen nyilvánul meg, továbbá a regátiak csúfolódásának.

A szlávok szerepéről az oláh nyelv magyar elemeinek közvetítésében PUŞCARIUNAK ötletesnek látszó, de közelebről be sem bizonyítható nézetei vannak (519—524). Hozzászólását e kérdéshez SKOK hasonló tárgyú fejtegetései váltották ki, amelyeket az utóbbi P. isztrooláh tanulmányaihoz, valamint BĂRBULESCUNAK a szláv nyelvi hatásokról írt műveihöz fűzött (Slavia, 1929). SKOK az oláhok kétnyelvűségével és a szlávokkal való együttélésükkel magyarázza azt a jelenséget, hogy régebbi magyar jövevényszavaik hangtanilag gyakran úgy viselkednek, mint maguk a szláv elemek. Szerinte az *întâlî* (*tâlî*) < *talâlî* (másképp DRĂGANU, Dacor. IV, 159—60) ige *i* hangja a szl. *zl, sr* > ol. *âl, âr* fejlődéssel egybevágó, míg a *bântul* < *bântani* esetében a középbolgár *zn* > ol. *ân* hatása érezhető. A magyar eredetű igék főnévi igenévi alakjának szokásos *-ul* végződését a szláv *-ujă*-ból magyarázza. Ebből SKOK azt következteti, hogy mielőtt az oláhok a Duna északi partjaira vándoroltak, már egészen megbarátkoztak bizonyos szláv hangtani és alaktani mintákkal, amelyeknek hatása azután a magyar jövevényszókincs átvételénél is érvényre jutott. A IX—XII. sz.-ban a Dunától északra lakó szlávok ugyanis azokon a területeken, ahol ma oláhokat találunk, számbelileg nem lehetett elég jelentős ahhoz, hogy a magyarok és a bevándorló oláhság között közvetítő szerepet töltsön be.

PUŞCARIU elveihez híven a tiszta oláhnyelvűség, illetve a kontinuitás szempontját próbálja érvényre juttatni. Nem fogadja el a kétnyelvűség tételét s az említett hangtani jelenségeket egyszerű adaptációval magyarázza (*întâlî* ∞ *stâlpl, tâlc* stb., továbbá latin elemekben is *cârnaţ, fârtat, târziu*; érdekes és egyszersmind mindkettőjük vázlatosságára

jellemző, hogy a *bâlcu* < *bolcsu*, *bulcsu* és a *tâlhar* < *tolvaj*-féle esetekkel egyikük sem foglalkozik) Igaza lehet a *bântu* magyarázatában, amelyet a *bântu* alakból kiindulva ugyancsak adaptációnak tulajdonít (l. Dacor. IV, 1158). Annak eldöntése különben, hogy az oláh nyelv szláv és egyes magyar elemeinek közös hangfejlődése a Balkánról felhozott és szláv hatásra keletkezett, vagy pedig a szláv hatástól független oláh nyelvi sajátosság, az oláhság zömének kétnyelvűségét lényegében sem nem bizonyítja, sem nem cáfolja. A honfoglalás megpecsételte az Erdélyben talált szláv nyelvek sorsát, a később bevándorló oláhok nem találván számbajöhető asszimilációra képes szláv tömegeket, még akkor is egynyelvűvé vedlettek át, ha a Balkánról a bolgár ismeretét hozták magukkal.

Skokkal szemben, aki az északdunai szláv közvetítés lehetőségében nem hisz, PUȘCARIU bizonyítani próbálja, hogy a magyar szavak közkeletűvé válását a dákokoláhsban éppen a szlávok tették lehetővé. Ezt azzal indokolja, hogy számos magyar elem oly vidéken is meghonosodott, ahol sohasem laktak magyarok, pl. Munténiában (Havaselve) l. ehhez Ung. Jb. VIII, 47). Célja kettős, egyrészt a kontinuitás érdekében próbálja az északdunai szláv közvetítés lehetőségét bizonyítani, másrészt leplezni próbálja azt a tényt, hogy a magyar elemeket az oláhok, nemcsak Erdélyben, hanem egyidejűleg Moldva és Havaselve területén is átvehették. Az igék átvételét illetően utalunk már régebben közölt fejtegetéseinkre (Ung. Jb. IX, 309), a *gând* < *gond* közé önkényesen beiktatott északdunai szláv **gadz* alakra nézve pedig megjegyezzük, hogy bár hangtanilag egyenesen megvesztegető, mégis kíváncsiak volnánk arra, hogyan képzei PUȘCARIU ennek a különben hangtörténetileg sem egyöntetűen magyarázott szó (l. pl. Dacor. IV, 1161) átvételének kronológiai és történeti hátterét. Elszigetelt tárgyalása különben is hiba, vele kapcsolatban meg kellett volna emlékeznie a *dâmb*, *porânci*, *golâmb* és még esetleg más hasonló hangalakú szavakról is. Különben is súlyos elvi tévedés azt hinni, hogy csak olyan magyar elemek válhattak általánosakká, amelyek szláv közvetítéssel jutottak az oláhba.

berbeniță. Jóval azután, hogy az oláh akadémia szótára a *berbeniță-berbință* „sorte de barratte, de scille ou de baril“ szót a magyarból származtatta (DacR, I 544), a vajdaságbeli szláv oklevelek magyar elemeinek tárgyalása során én is megemlékeztem róla (l. Ung. Jb. IX, 296). Óvakodtam attól, hogy — mint ezt a DacR tette — határozott állást foglaljak s a következőket jegyeztem meg: „Wie *afonya* „*vaccinia nigra*“ (rum. *afin*, klr. *afeny*) ist auch *berbencze* denselben drei Sprachen eigen, ohne dass man seine eigentliche Herkunft mit Sicherheit feststellen könnte. Über die Filiations-

verhältnisse des Wortes gehen die Meinungen auseinander, nur darin ist man sich einig, dass es überall als Lehnwort anzusehen ist“. Mivel a *berbeniță* változat eddig csak a Bánságból, továbbá a kisoláhországi Mehedinți és Dolj kerületekből ismeretes, olyan területekről, ahol közvetlen kisorosz hatásról nem lehet szó, megkockáztathatónak tartottam annak feltevését, hogy a *berbeniță* esetleg az *-iță* képzős szavak analógiájára alakult a *berbintiță*, *bărbintiță* (= *bërbënce*) rövidebb variánsból. Ezt az alkalmat ragadta meg most már DRĂGANU, hogy a szót ironikusnak szánt, de kimutatható tévedései folytán egyszerűen otromba cikkben „visszahódítsa“. Hogy miért nem az akadémiai szótár szerkesztőségének címezte fejtegetéseit, amelynél én — mint a fenti idézetből is kitűnik — sokkal mérsékeltabb álláspontot képviselek, azt nem értem. A tény ezzel szemben az, hogy a DACR.-t furfangosan meg sem említi, de hogy olvasta, az kitűnik abból a felvilágosításból, amelyet a *berbeniță* alak elterjedésére nézve ad nekem (elkerülte a figyelmét, hogy én i. h. — igaz, hogy csak egy jegyzetbe rejtve — megjegyeztem: „Für die heutige Verbreitung der beiden Varianten vgl. DACR. I, 544. Ugyanerről a helyről meríti DRĂGANU is adatait s így érthető, hogy felsorolásából kimaradt pl. az A. Viciu 1906-ban megjelent erdélyi tájszójegyzékében közölt Szolnok-Doboka megyei *bărbăntă* „steand“). Úgy érezzük, hogy a cikkében ironikusan használt „știința obiectivă“ kifejezés, valamint az a megállapítása, hogy „TREML... vede, și mai ales ar vrea să fie văzut și de alții, totul în culori ungurești“ (i. h. 247—48), bizonyos rosszhiszeműséget tükröznek, amit esetleges állandósulása esetén ószintén fájjalnánk.

A további eszmecserék elkerülése végett vegyük sorra az elvileg lehetséges három esetet, 1. a *bërbënce* és a *berbeniță* forrása a kisorosz, 2. a magyar, 3. az oláh.

Az első esetben az oláh szó *berbeniță* változata kisorosz eredetű, míg a *berbintiță*, *bărbăntă* a kisoroszból nem magyarázható meg. Ha megvizsgáljuk a négyszótagú változat hangsúlyviszonyait a kisorozsban, a lengyelben és az oláhban, azt találjuk, hogy mindenütt az utolsóelőtti szótagon hangsúlyozzák (ZELECHOWSKI, KARLOWICZ, DACR.). Ezt csak azért emelem ki különösebben, mert Drăganu az *-i* nélküli változatokat is az oláhból tartja magyarázhatóknak, mondván, hogy „n'avem nici o greutate, dat fiind faptul că în limba noastră *-i* aton din sufixul slav *-ița* adeseori se sincopează“. Erre idéz is néhány többé-kevésbé megbízható adatot (vö. még Dacor, V, 339, ahol a **südranica* még mlnt feltételezett etimon szerepel, itt ellenben már csillag nélkül), amelyek azonban rajta kívül senkit meg nem nyugtathatnak, mert az *-iță* hangsúlytalan képzőre vonatkoznak. Abból ugyanis, hogy a hangsúlytalan *i* szórványosan eltű-

nik (ez még a makedovlachban is előfordul l. Arhiva XXXVIII, 209—10.), egyáltalában nem következik, hogy ez a hangsúlyossal is megtörténhetik. Hasonló tévedésen alapul a *vasilcă* „szelídített medve“ < *Vasile, Vasilică* sz.-névből való magyarázat is (MARIAN, TAGLIAVINI). PAŞCA helyesen mutat rá, hogy ebben az esetben a bolg. ill. kisor. *Vasilko* átvételével van dolgunk (Dacor. VI, 454—55), az *i* nélküli alak tehát szintén nem oláh fejlődés eredménye. Vajjon véletlen-e, hogy a hangsúlyjelöléseket e cikkében teljesen elhanyagolja? Mindebből az a tanulság, hogy aki „szofizmákra“ vadászik, könnyen bakot lóhat, továbbá, hogy a *berbintă, bărbîntă* variánsok nem oláh hangfejlődés eredményei.

Másodsor, kiindulhatunk nyelvünkben. Ebben az esetben tisztán hangtanilag feltehető volna, hogy szomszédaink egy régebbi **bërbënice* alakot vettek át (az oláhok pl. a XI. sz.-ban). A valamivel később bevándorló ruténekhez oláh közvetítéssel kerülhetett volna a régies magyar hangalak. A *bërbënice* > *bërbënice* fejlődés a szóbanforgó nyelvek közül, tekintettel az l. alatt említett hangsúlyviszonyokra, csak a magyarban mehetett végbe, ami azonban már nemcsak elvi lehetőség, hanem bizonyítható tény. Drăganu-nak a *berbintă*-cikkébe tévedt hipotetikus alakoktól hemzsegő példáival szemben a *malina-málna* típusú szavak (köztük sok négytagú) világosnál-világosabb eseteire hivatkozhatunk (l. HORGER, NyF. LXV) s nem érdektelenek a következő szembeállítások sem szl. *lavica-palica-*, *rapica-*, *ulica-*ból *lóca, pâlca, repce, utca*, ellenben ol. *lavită, paliță* (magyar közvetítéssel *palțău*, Erdélyben gyakori), *rapită, uliță* (l. PASCU, Suf. rom. 265. -*ită* alatt!) stb. A *berbintă, bărbântă* tehát még abban az esetben is a magyarból magyarázandó, ha a *berbeniță*-t kisorosznak tartjuk. Ezzel összhangban van a háromtagú alakok földrajzi elterjedése is (Erdély Máramarossal, Bukovina és Moldva), míg a négytagúak feltűnő módon a ruténektől jó messze a Bánságban, Mehedinți és Dolj kerületekben bukkannak fel.

Harmadik elvi lehetőség, hogy a pásztorélet fogalomkörébe vágó szót (Fass, besonders für Käse, ŽELECH, l. még KARLOWICZ) maguk az oláhok terjesztették el. Ebben az esetben tőlük eredne a rut. *berbenicja* és a magy. **bërbënice*. A háromtagú változatokat pedig nyelvünkben visszakölcsönzötteknek kellene tekintenünk.

bîntă (PAŞCA, Glosar dialectal 10). E biharmegyei oláh tájszót „pedeapsă“ (büntetés) jelentésben közli P. s a *bîntetni* igével veti össze. Ismeretes a Szilágyságban is *bghintă* (bd'intă) „osandă, pedeapsă, pedepsire“ alakban (VAIDA, Tribuna 1890, 338). Jelentéstani okokból nem származhat a *bînteti*-ből (Moldován, MRSzem. I, 97), de a *bîntetés*-ből sem (VAIDA, i. h.), amelyből *bîntetiș* lett volna s végre a *bîntetni* igével sem hozható közvetlen kapcsolatba. Véleményünk sze-

rint elvonás a *bintătuesc*, *bintătesc* < büntetni igéből, mely már a szászvárosi oláh bibliafordításban előfordul (l. DACR. I, 565) s Erdély több vidékén mindmáig használatos (Berettyóvidék: Hetco, 45 — Arad-, Bihar m.: ALEXICS, 34 — Szilágyság: Tribuna 1890, 338 — Alsófehér m.; Moldován stb.). Az oláh nyelvérzéknek nem *bin-* (a bűn megfelelője) volt a kikövetkeztetett főnév, hanem *bintă* (a **bintătă* tautológikus forma helyett). Hasonló elvonások és nem közvetlen átvételek nyelvünkéből: *biză* (*i face bizele il lui fait des confidences*, CIHAC II, 482) ∞ *bizuî* < *bizni*; *prublă* „*pruba*“ (PASCU, Suf. rom.) ∞ *prubuluesc* < *próbálni*; *sorgă* „*urgentă, grabă*“ (CABA, Szilágy 100) ∞ *sorguesc* (*sârguesc*) < *szorogni*; *sucă, suhă* „*habitude; mauvaise habitude, caprice; passion*“ (MÂNDRESCU, El. ung. 101—2, ahol a *sucas* „*nărăvos, caprițios*“ szóra nézve megjegyzendő, hogy nem a m. *szokás* átvétele, hanem oláh képzés a *sucă*-ból) ∞ *sucă* < *szokni*; *tagă, tăgadă* „*dénégation, désaveu, doute*“ (CIHAC, II, 529) ∞ *tăgăduesc* < *tagadni* stb.

bondrăș (Dacor. VI, 280—82). Az EtSz. szerint ismeretlen eredetű *bondrus* „*maskara, álarcos*“ (Kapnikbánya, Tsz.) DRĂGANU meggyőző fejtegetései alapján oláh eredetűnek tekintendő. Az erd.-szász *Bändel* az oláhban a *ghindură, negură, scândură, țăndură* stb. szavak analógiájára *bandură, bandoră, bândură* alakban jelentkezik, jelentése „*fejkötő, fejkendő*“. Ebből képezték a magyar eredetű *-os* képzővel a *bondroș* (változatai: *bondruș, bondrăș, bondriș, bondriș*) „*fejkötős, álarcos*“ névszót, mely kapnikbányai tájszavaink közé került, minden valószínűség szerint azonban anélkül, hogy a karácsonyi *bondruș*-járást magát is átvették volna. A *bondroș*-ból képezett a *îmbondroji, a îmbondroji* „*arcát kendőkbe burkolja*“ igéből származik *bébondrízál* „*becsavargat, beköt*“ tájszavunk (Magyar-Décse), mely eddig szintén az ismeretlen eredetűek között szerepelt.

crintă. (Dacor. VI, 271—2). *Krinta* erdélyi tájszavunkat SZINNYEI helyesen az oláhból származtatta (Nyr. XXIII, 104, l. még Tsz, amelynek 2. jelentésére nem ismerünk oláh adatot). Eredeti jelentése az oláhban „*félkör alakú 20—30 cm mély faedény lapos fenékkal s egy kb. 15—20 cm hosszú nyakkal, amelyen át a savó a sajtárba csurog*“ (GIUGLEA, Dacor. III, 573). Másodlagos jelentéseire nézve l. Dacor. VI, 271 és PAȘCA, Gl. dial., 23.

A szó története az oláhban oláh közvetítésű szláv tájszavaink történetének szempontjából érdekel bennünket. Etimonja a szláv *krina* kicsinyített alakja (BERNEKER, 617): *krinica*, amelynek a szerb-horvátban „*Backtrog, Presskufe*“, „*Schüssel*“ (*krinica*), az ó-bolgárban „*Gefäss, Krug*“ (*krinica*) jelentése van. Mint a magyarban, úgy az oláhban is az *-ica* képzős jövevényszavak elveszthetik az *-i*-t, s így jöhetett létre a **crintă* (ugyanígy *cârță* < *krpica* s még

néhány bár kevésbé meggyőző adat, DRĂGANU, Dacor V, 339 és VI, 262—3). Ennek *crinți* többséből, amely Naszód környékén most is járja, a *t-t* morfoném egy egyszámú *crinți* alakot hozhatott létre (biztos példa erre az egyszámú *cârnat*, amely a többsel megegyező egyszámú *cârnat* mellett lép fel), amelyet azután mi is átvettünk.

foiofiu (Dacor. VI, 274—75). A magyar *folyófü* „Convulvulus“, „Clematis“, „Vinca pervinca“ és az oláh *foioftu* közötti etimológiai kapcsolatot még A. SCRIBAN is felismerte (Arhiva XXXI, 244), a népnyelvben előforduló nagyszámú változataival, azonban csak a DAcR. ismertet meg bennünket, anélkül, hogy felismerné közös eredetüket. Drăganu helyesen mutat rá arra a tényre, hogy a *foiofoi*, *foionftu*, *fonftü*, *fonchtü*, *fiong* (Dacor. VI. 274: *fiong* sajtóhiba) *foiumfie* (ennek van *foiomfie* párja is l. Hetco, Berettyó 73) *foianfir* és a népetimológia útján keletkezett *foate-'n-fir* egyazon magyar szóból származnak s így indokolatlan az oláh akadémia szótárának eljárása, amelynek következtében a változatok több címszóra szakadnak szét s megfajtatlanul maradnak. Ide számítja DRĂGANU a *făhü*, *păhü* „saschiu, garoafă“ jelentésű növénynevet is. Az *m*- és *n*-nel bővült *foionftü*, *fonchtü*, *foiumfie* és *foianfir* alakoknál lehetségesnek tartja a *folyam-fü* (?) név átvételét, illet azonban nem ismerünk. Ugyanazzal az *m*-epentheticum-fejlődéssel van dolgunk, amely különösen *f* és *p* előtt elég gyakran előfordul, pl. *lampău*, *lompău* < *lopó* (Lex. B.), *haromfogău*, *haromfogăuë* < *harapófogó* (CABA, Szilágy 97; Vaida, Tribuna 1890:357), helynevekben pl. *Ganfălău* < *Gălfalva* (K. Küküllő m.), *Somfalău* < *Sófalva*, ném. Salz (B.-Naszód m.-MOLDOVÁN-TOGÁN, 98 és 220).

A *foiofiu*-val kapcsolatban emlékszik meg DRĂGANU a *saschiu* „Vinca pervinca“ virágnévről is, amelynek szintén elég sok változata van; *sastü*, *saftü*, *saštü*, *sasău*, *sasău*, *săsău* s amely nem tévesztendő össze a *sacftü*, *sanhtü*-val (< *szegfü*), ahogy ezt MĂNDRESCU tette (Elemente ungurești în limba română, 100).

hărjate (Dacor. VI, 282—84). A csak többszámúban használatos *hărjate* „täblițe de joc“ az oláhban először 1620-ban jelenik meg s ezenkívül még több XVII. sz.-i adat ismeretes. Jelentését kétségtelenné teszi MARDARIE COZIANUL, Lexicon slavo-romănesc-jének szótárszerű adata, amely szerint *tavlia* i *zârie* = *tăblițe de joc* sau *hrăjeate* (Gr. CREȚU, București 1900. 262). TIKTIN német-lengyel közvetítésű francia szónak tartja (l. Dict. Rom.-Germ., és Archiv für n. Spr. u. Lit. 1911, 162—74). Mivel azonban a lengyelből kimutatni nem tudjuk, DRĂGANU csatlakozik a DAcR. (II, 366) nézetéhez s a magyar közvetítést fogadja el. A szó vándorlására nézve szó szerint elfogadja ECKHARDTnak SUOLARTI Der französische Einfluss

auf die deutsche Sprache im 13. Jh. (Mém. de la Soc. Néo-Phil. de Helsingfors, VIII) idevágó nézetével kapcsolatban kifejtett gondolatait, amelyek szerint a *hásárt*, *házsárt* francia eredetű ugyan, mindamellett német jövevénytiszónak kell tekinteniünk (MNY. XXV, 294).

ilaciu, -ă. (Dacor. VI, 285—6.) A DACR. téves magyarázatával szemben DRĂGANU az *ilaciu*, -ă (*ilac*, *laci*u, -ă) „cu carne scurte și crescute în lături“ jelentésű szót helyesen a *villás* (t. i. *villás*, *vellás szarvú*)-ból magyarázza. Származtatása úgy hangtani, mint jelentéstani szempontból helytálló. *I* előtt a *v* más magyar eredetű szavakban is eltűnhet, illetve *í*, *ž*, *ġ* vagy *ĭ* lesz belőle, pl. *videre-îdere-idere* < veder; *vig-gig* < vég, vig; *vigan*, *gigan*, *îgan* (az utóbbit l. ALEXICS, 107) < vigan; *vică-ġică* (CABA, Szilágy 97). Az *-aci*u-képzős szavak analógiájára a magyar *-ás*-nak hasonló megfelelését találjuk a következő szavakban: *bărnaciu* < barnás, *șărgaciu* (Hetco, Berettyó 50, ALEXICS 94, VAIDA, Tribuna 1890. 381) és talán *căilaciu* < *kajlás* (DRĂGANU, Dacor. V, 338). Valószínű, hogy az utóbbi oláh képzés a *caila*, *cailea* (< *kajla*)-ból és nem egy a Tsz.-ban is ismeretlen *kajlás* átvétele.

opșag (Dacor. VI, 300—2). Először BITAY próbálta magyarázni a *kópéság*-ból (Újabb szempontok stb. Kny. a Székely Nemzeti Múzeum Emlékkönyvéből, 5). DRĂGANU, miután bebizonyítja e nézet helytelenségét, új ötlettel próbálkozik. Szerinte az „evidens“ etimon a magy. *hopsa*, *hapsa* többese: *hopsák*, amely a *-șag* képzős szavak analógiájára alakult. A többesszámú alak közrevonása már magában véve sem bizalomgerjesztő (a vágómarhát hopsába — sohasem hopsákba vágják ki; hopsába ütni, felvonnai l. Tsz.), ezen alaki nehézség mellett azonban a jelentéstani indoklás is nehézkes. Az *opșag* (*obșag*) „vice, adoma, tréfálkozás“ (Beszterce megyében, ráutate, invidie, PAȘCA Gl. dial. 45) eredetileg „szófiabeszéd társaságban“ (mintegy „hopsában fecsegni“) jelentéssel birt volna, s ez képezné a további „adoma, vice, tréfálkozás“ jelentésképződés alapját. Olyasfélére gondol, mint *conventu* > ol. *cuvânt* „szó“, alb. *kuvend* u. a., oszm. *divan* > ol. *divan* ∞ bánsági *divănesc* „beszélék“, szl. *szborz* > makedovl. *zbor* „szó“ (zburăsc „beszélék“), ahol a gyülekezet neve az ott elhangzottak jelölésére szolgál. Mindamellett nehéz elképzelni, hogy éppen húsosztogatás közben (*hopșe* az erdélyi szászban is „Verein zur Beschaffung billigen Fleisches“, „klein gehacktes Fleisch“ jelentésű, G. KISCH, Nösner Worte und Wendungen, 72 és BRENNDÖRFER, Román-oláh-elemek az erd. szász nyelvben, 22—23) viccelődtek volna az emberek különösebbképpen s ezért szükséges az elsődleges „vorbă de clacă“ jelentés feltételezése. Ellenben lehetséges, hogy a szerencsés olcsó húsbeszerzés

örömére „kalákát“ csaptak (l. a kaláka 1. 2. jelentését, Tsz.), amikor a kedélyes tréfalkozásnak ugyancsak helye lehetett. Emlékszem gyermekkoromból, hogy a csíki székelyek „nevető kalákának“ nevezték az anekdótákon „kalákába nevetők“ társaságát. Ezek szerint elképzelhető volna, hogy „hopsába nevetés“ is van s akkor az elsődleges „szófiabeszéd“ jelentés mellőzésével közleldhetnek a megoldáshoz.

Az alaki fogatkozástól eltekintve DRĂGANU származtatása hangtanilag megállja helyét. VAIDA a szilágysági oláhok nyelvéből idézi a *hopsăgoș*, *hopsăgos* „poznaș, păcălitor, glumeț stb.“ melléknevet (Tribuna, 1890, 358. Erre Dr. nem hivatkozik cikkében), amelyek esetleg a hopsa-származtatás javára értelmezhetők, de ugyanúgy lehetnek az *opșegos* nyelvjárási változatai is, v. ö. *armăsar-harmăsar* „ménló“, *arcuș-harcuș* < *arkus*, *arșeu-hârșeu* < *ársó* (itt a *h* a *hârleț* kontaminációja nélkül is érthető), *erneu-herneu-ernyô*, *heleșteu-eleșteu* < halastó, *âl-hăl* stb. Nincs tehát kizárva, hogy a hopsára vonatkozó újabb adatok birtokában, DRĂGANU származtatása lényegében helytállóan fog bizonyulni, egyelőre azonban még nem lehet napirendre térni felette. Az is szépséghiba, hogy a *hopsa* egyelőre csak a Székelyföldről ismeretes.¹⁾

A magy. *hopsa*, *hapsa*, *habzsa* eredetéről már régebben nyilatkozott DRĂGANU. Mivel mind a három nyelvben „társulás, kaláka“ az alapjelentése (Naszód vidékén *de hopsă* = „de clacă“, „de obște“) magáévá teszi LACEA ötletét, aki szerint *hopsa* < ol. *obște* (Dacor. III, 719—21), amelynek a magyar megfelelője népetimológiával a *habzsol*, *habsol* (sic! ez utóbbit szintén SZINNYEIBŐL idézi, pedig nincs is benne) *hapsol* igével keveredett mivel a „hopsában vásárlók olcsón, jól és mohón ettek“ s főleg, mert az *obște*-nek nincs *hobște* változata. Kevésbé valószínű — mondja DRĂGANU—IACOBI és KISCH ötlete, akik a *hopsa* etimonjának a *habzsi* „habsüchtig“ (!) szót

¹⁾ Jelentésanilag kifogástalan és hangtanilag is magyarázható volna a következő származtatási ötletünk. Az oláh *opșag* a magyar eredetű *ocșag* „argutia: okoskodás: die Klügeley“ (Lex. Bud., és JERNEY, Keleti ut. I, 147. — V. ö. MÁNDRESCU, Elem. ung. 94 és ALEXICS, Magy. el. 87) szóból keletkezhetett a bár szórványosan, de azért mégis kimutatható *çș* (= *kš*) > *pș* hangváltozás révén: *supșag* „obiceiu“ (I. MUȘLEA, Cercetări folklorice în Țara Oașului. Cluj 1932. 68) < **sucșag* = *sucă* + *șag*, továbbá *tapsă* < *tacșă*. Ötletünk valószínűsége mellett szól, hogy a *ct* > *pt* változásra is találunk újabb példákat, amelyek részben a Pumnul Áron-féle tudatosan régieskedő irányzat maradványainak látszanak, részben azonban attól függetlenül: *doptor* ∞ *doctor*, *buptăr* ∞ *bocter*, *optobăr* ∞ *october*, *prefeptu* ∞ *prefect* (WEIGAND, Jahresh. VI, 76; DEN-SUSIANU, Graiul din Țara Hațegului 327; I. DIACONU, Ținutul Vrancei. București 1930. 95 stb.).

tartják, „wahrscheinlich von den dadurch materiell geschädigten Fleischhauern solchen Gesellschaften beigelegt“. E származtatásnak nehézsége még, hogy az *obşte* nem főnévként, hanem csakis mint határozó kerülhetett volna nyelvünkbe s így ol. *de obşte*-ből kellene kiindulnunk. Ebben az esetben azonban a *de* viszonzysót is át kellett volna vennünk v. ö. *gyefil* „sehogy sem“ < *de fel* (SZINNYEI, Nyr. XXII, 538), *gyisztó*, *gyisztót* (SZINNYEI ib. a. *de tot*-ból származtatja s az elsőt tévesen hibás feljegyzésnek tartja; *gyisztó* etimonja *de istov* „gänzlich, vollkommen“ — TIKTIN — *gyisztót* pedig kontamináció: *de istov* + *de tot*; *tisztán*, *tisztára* nem szerepel az alak létrejöttében).

Az *opşag* magyarázatával kapcsolatban DRĂGANU még több példát is idéz a magyar többesszámok átvételére: *hajduc* < *hajduk*, *ţipic* < *cipők*, *vândroc* < *vándorok*, *ciormoiac(-ag)* < *csormolyák*, *harţag* < *harcak* (harcok), *hădărog(-ag)*, *hodorog* < *hadarók* (*hădărâu* < *hadaró*) és *feleştioc* < **festelők*. A *ciormoiag* esetében megjegyzendő, hogy többese a magyarban aligha fordul elő s így nehezen vehették át tőlünk, efféléről inkább pl. a *bulciug* „iertáciunile la morţi“ (Bánság; VICIU Glosar 1906. 23) < *bulcsuk* esetében lehetne szó (DRĂGANU nem említi). Tekintettel arra, hogy a ragozott alakok átvétele határozottan a ritkaságok közé tartozik, módszerhibának kell minősítenünk minden túlkapást, amely minden magyar eredetű *-g*, *-k* végű szóban etimologikus többesszámot vél felfedezni, mielőtt a többi kínálkozó magyarázó lehetőséggel vetne számot. Teljesen kizárt a többes átvétele a szilágysági *mîijinoc*, *mîijinog* „cam, se poate, mai-că, mai a bună-seamă“ (Tribuna, 1890, 53, 366) esetében, amely két változat *mîijinău*-ból keletkezett képzőcserével (*mîijinău* = *mi-i jinău*, szószerint „mir ist Verdacht“, „gyanítom“; *jinău* < *gyanu*). Ez a példa világosan mutatja, hogy az *-ău*, *-eu* képző váltakozhat még egyazon nyelvjáráson belül is az *-oc*, *-og* végződéssel. Az Alsófehér, Szilágy és Bihar megyékből ismeretes *cominţău* (*comenţie*) < *kommenció* (NyK. XLIII, 98—9) Kolozs megyében *cominţăg* alakban fordul elő (PAŞCA i. h. 22) *-ău*, *-ăg* váltakozással (*ţi*, *ţă* ∞ *fi* gyakori tájnyelvi megfelelés), ami már azért is valószínű, mert *kommenciók* inkább **cominţug*-ot eredményezett volna. Ugyanígy van a *buibeleu*, *buibălău* < *bujjbelé* „női kabátka“ (Tsz.) *buibălac*, *buibărac* változata (ALEXICS, 111; MĂNDRESCU, 50). Az oláh akadémia szótára különben a *bujjbelé*-ből való származtatást „abszolút fantasztikusnak“ találta (l. *baibarac* alatt, ahová éppen ezért néhány nem oda való adat került), de aztán megnézték a Tsz.-t és *buibeleu* alatt helyreigazították tévedésüket. A *ţipic* < *cipők* esetében nem hagyható figyelmen kívül, hogy *cipők* (egy. sz.!) tájszavunk éppen Erdélyben igen gyakori (ebből képezte KAZINCZY

a *cipőköcske* deminutivumot, Nyr. XLV, 294). A DRĂGANU szerint magyar többesből származó oláh egyesszámú *țipic* tudomásunk szerint ki sem mutatható (van *cipic*, *ciupic* és *țipici*) az utóbbira nézve I. ALEXICS, 111 és STAN NyF. XIX, 48), de ha meg is van, akkor sem idézhető a magyar többesszámú alak átvételének kétségtelen bizonyítéka gyanánt. Feltételezhető továbbá, hogy az olyan főneveknél, amelyek inkább csak plurale tantum-ban használatosak (ilyen a *păpuci* is), az átadó nyelv alakját már az átvétel pillanatában egyesszámú morfémnek fogják föl s a megfelelő morfoném az átvevő nyelvben automatikusan kiváltja a többesszámú alakot, anélkül, hogy az egyesszám tényleges átvételére sor kerülne. A *k-č* morfoném jelenléte okozza, hogy pl. a *păpuci*-ot többes funkcióval vették át s hozzá egy *papuc* s itt-ott egy *păpucă* egyesszámot képeztek. Ezt a sajtóosan oláh morfológiai viszonyok teszik lehetővé, mivel ugyanez a morfoném azokban a nyelvekben, amelyekből a szó az oláhba kerülhetett (magyar, török, dél-szláv) vagy nincs meg, vagy pedig nem az egyes és többes megkülönböztetésére szolgál.

răzeș. (Graî și Suflet IV, 409). Egyike azoknak a kétségtelenül magyar elemeknek, amelyeket minduntalan tévesen származtatnak más nyelvekből. Miután a latin etimonok (IORGA, GIUGLEA) nem találtak visszhangra, újabban G. NANDRIȘ a lengyel *rycerz*-ből próbálta magyarázni, de — mint erre más helyen már régebben rámutattunk (Ung. Jb. VIII, 186) — minden eredmény nélkül. Az oklevelekből egyre nagyobb számban előkerülő adatok bizonyossága szerint a szó eredeti jelentése, DENSUȘIANU megállapítása szerint is (i. h.) „stăpin pe o bucată de pămînt lingă alții, părtaș la o proprietate“ (I. ehhez A. V. SAVA, Documente putnene: I. Vrancea. Focșani 1929), ami a már HUNFALVY által bizonyított *răzeș* < *részes* származtatás helyességét támogatja (Az oláhok története). Az utóbbinak egyetlen nehézsége az *sz* > *z* hangmegfelelés, amit DENSUȘIANU a szláv *rěza* „incisio“ (táietură) esetleges hatásának hajlandó betudni, bár szerinte az sem lehetetlen, hogy a *răzeș* oláh képzés a *rěza*-ból, amely „barázda“ jelentésben is használatos lehetett (!). Az említett hangtani nehézség minden bizonnyal még néhány megfejtési kísérletet fog eredményezni, addig is megjegyezzük, hogy intervokális *sz* > *z* megfelelés van a *răzălău* < *reszelő* (СІНAC II, 523; ТІКТИН 1312), *răzălui*, *răzălî* (az utóbbit I. CABA Szilágy 100) esetében is, ahol a magyar etimon nyilvánvalóságát még az sem rontja le, ha az ominózus *z*-t a *răzuș* „Schabeeisen“ hatásával magyarázzuk.

Helynevek. Az erdélyi helynevek eloláhosításáról V. MERUȚIU irt érdekes fejezetet Județele din Ardeal și din Maramureș până în Banat (Lucrările Institutului de Geografie al Universității din Cluj. V. 1929), amelyről ȘT. PAȘCA ismertetése nyomán (l. Dacor. VI, 431 kk. 1.) egyelőre csak röviden számolunk be. Az átkeresztelésnél a következő főbb alapelvek szerint jártak el. Híres emberekről nevezték el azok szülőfaluját, de néha minden közelebbi kapcsolat nélkül is felhasználták erre a célra az oláh politikai és kulturális élet nagyjainak a nevét. Pl. *Coșbuc* v. *Gheorghe Coșbuc* (régebben *Horodou*; l. Erdélyen kívül is: *Carmen Sylva*, *Vasile Alexandri*), *Aurel Vlaicu* (az első oláh pilóta és repülőgépipítő; r. *Binținți*), *Regele Carol* (r. *Răpsig*), *Mocioni* (r. *Găvoșdia*) stb. Lefordított nevek: *Spineni* (r. *Târnava*), *Vârfulile* (r. *Ciuciu* = *csúcs*) *Făureni* (r. *Covaciu* = *kovács*), *Florești* (r. *Vireag* = *virág*). Hasonló hangzás alapján történt helyettesítések: *Turnu* (r. *Tornea*, ez fordításnak is vehető), *Fânișel* (r. *Feneșel*), *Sâmboleni* (r. *Sâmbotelec*, l. mindezeket MOLDOVÁN-TOGAN helynévszótárában). PUȘCARIU joggal kifogásolja az élő nyelvhasználattal nem ritkán groteszk összeütközésekbe kerülő VASILE ALEXANDRI-típusú elnevezéseket, amelyek, mint PAȘCA megjegyzi a nép tudatában éppúgy nem tudnak meggyökerezni, mint annak idején az erdélyi latinos iskola nyelvújítási hóbortjai. Sikertelen kísérleteknek bizonyultak az *Apahida* helyett alkalmazott *Apa hădă* („undok víz”) és *Podul tatii* névcserék is. Helyteleníti PUȘCARIU az átkeresztelést azokban az esetekben, mikor a régi név várostörténeti vallomást tartalmaz, pl. a kolozsvári *Magyar utcát* nem kellett volna *Calea Victoriei*-re változtatni, mert ez, éppúgy mint a változatlanul maradt besztercei, azt bizonyítja, hogy oda a magyarság később telepedett a németsegnél. Az érthetőség kedvéért hivatkozik a bukaresti *Strada armenească* párhuzamosnak emlegetett esetére. Sajnálkozik azon, hogy oláh állomásfőnökök és falusi bírók kontárkodhattak a helynevek megválasztásában, ami a magyar sovinizmus hasonló tévedéseire emlékezteti. Az idézett példa azonban semmitmondó. Abban ugyanis lehetetlenség sovinizmust látnunk, hogy a szebeni *Quergasse*-nak magyar neve is volt: *Fegyverutca*, ami lehet félreértés eredménye (*Gewehr* ∞ *kwer* = *Quer*), de az objektív kutató nem tévesztheti össze a *Calea Victoriei* ∞ *Magyar-utca*-féle minden félreértést kizáró, az egyszerű adminisztratív szempontokat szolgáló névadás kereteit célzatosan túllépő megnyilvánulásokkal. Ugyanilyen érezhető különbség van az aradi *Szabadság-tér-Piața Avram Iancu* és pl. a *Ferenc-tér-Piața Mihai Viteazul* helyettesítések között, az első szubjektív, a második objektív névváltoztatás.

Bagin. A Magyar Nyelv mutatójának útmutatásai alapján DRĂGANȚU megváltoztatja a *Bágyon* aranyosszéki helynévre vonatkozó elfogadhatatlan nézetét (*Bágyon* = *jobbágy*). Magáévá teszi M. WERTNER nézetét, aki a vas megyei *Bágyon*-t a *Balduin*, *Baldin* személynévből magyarázza,

megjegyezve, hogy e néven még több helyet neveznek (MNy. I, 327). Ezek közé DRĂGANU beveszi az aranyösszékit is, megjegyezve, hogy az oláh alak régebbi hangalakot őrzött meg, amiben igaza lehet, bár az sem lehetetlen, hogy a *Bágyonból* lett az oláh *Bagin* (v. ö. *bádog* = *badic*), esetleg az *-in* végű helynevekhez történt illeszkedéssel. Különben is csak pontosabb helytörténeti adatok birtokában lehetne a kérdést eldönteni.

Igheleu (*Egheleu*; ib. 534). Az aradmegyei *Igheleu*, éppúgy, mint a szatmármegyei *Egheleu* (Laczfalu-Şişeşti) PUŞCARIU szerint téves elemzés folytán keletkezett a *legheleu* = *legelő*-ből, amelynek *l*-jét *la* prepozíciónak értelmezték (v. ö. *lângă* ∞ *la* + *îngă* ∞ *dîngă*).

Inoc (*Inuc* ib. 294). A tordamegyei *Inok* (Inakfalva) és a kolozs-megyei *Inuc* helyneveket DRĂGANU újabban és ezúttal helyesen az *Inak* személynévből magyarázza (azelőtt közszóból) anélkül azonban, hogy a név török, illetőleg szláv eredetét illetően állást foglalna. Hasonlóképpen nem érinti azt a kérdést sem, hogy a név viselője milyen nemzetiségű lehetett. Érdekes lett volna annak vizsgálata is, miért van az oláhban csak a puszta személynév a *-falva*, *-telek* hozzátétele nélkül.

Érdeklődéssel várjuk DRĂGANUNAK a XI—XIII. sz. pannoniai oláh helyneveiről, valamint a régi magyar toponimia oláh elemeiről tartott előadásainak közzétételét (v. ö. Raport anual, Dacor. VI, 657).

Tremł Lajos.

II.

Tunkelo-emlékkönyv. Suomi. Kirjoituksia isänmaallisista aineista Toimittanut Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Viides jakso 10: s osa. Jublajulkaisu tohtori E. A. TUNKELON täyhtäessä 60 vuotta 27. IV. 1930. (Szuomi. Értekezések nemzeti tárgyakról. Szerkeszti a Finn Irodalmi Társaság. Ötödik sorozat 10. rész. Ünnepi kiadvány dr. E. A. TUNKELO hatvanadik születésnapja alkalmából 1930. IV. 27.) Helsinki, 1930. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Fénykép. 429 l. 8°.

E. A. TUNKELO a finn nyelvtudomány egyik legkiválóbb művelője, akinek szerény visszavonultságban és fáradhatatlan munkában eltöltött élete szorosán összeforrt a Finn Irodalmi Társaság utóbbi évtizedeinek történetével. Ebben a becses emlékkönyvben a nagytekintélyű, százéves társaság minden egyes jelenlegi munkaköréből találunk tanulmányokat, melyeknek szerzői valamennyien TUNKELO munkatársai és tanítványai, akik egyúttal a társaság belső életében is tevékeny részt vesznek. A mű nagy terjedelme miatt teljesen mellőzve az irodalomtörténeti és néprajzi értekezéseket, a következőkben csupán a nyelvészeti tárgyú dolgozatokról számolok be.

M. AIRILA „A jelentésmegoszlásról“ (Merkityksen jakautumisesta, 1—11.) c. cikkében gazdag és érdekes példaanyagon bemutatja azokat a hangtani okokat, melyek a finn nyelvben szópárok keletkezését idézik elő.

Ha bizonyos nyelvterületen valamely szó két hangalakban él egymás mellett és a két alak összetartozásának tudata elhomályosul, akkor bekövetkezhetik a jelentés kettéoszlása, amikor mind a két alak a maga külön jelentésének hordozója lesz. Szópár-keletkezésre és jelentésmegoszlásra vezethetnek pl. a fokváltakozás bizonyos esetei. Egy nyelvjárásban a *kekri* szó lakomát jelent, gyengefokú párja *köyry* pedig a cselédek szabadhetét. A melléknévi igenév képzőjének eredetileg csak hangsúlytalan szótag után fellépő *-va*, *-vä* alakja kiszorította a hangsúlyos szótag után következő *-pa*, *-pä* végzetet. Bizonyos főnevekké önállósult participiumokban azonban kizárólag a *-pa*, *-pä* alakot találjuk, pl. *syöpä* 'rák-(betegség)', *juopa* 'szakadék, mélység', néhány melléknévben pedig az erősfok általánosabb, mint a gyengefok, pl. *hyvinvoipa* 'egészséges, kövér; vagyonos', *pahansuopa* 'rosszindulatú'. Mivel a kötőszók és partikulák a mondatban leginkább hangsúlytalan helyzetben fordulnak elő, ezek a szók gyakran alakilag összezsugorodnak és kikapcsolódnak eredeti paradigmájukból, pl. *vain* 'csak' — *vaivoin* 'fáradságosan, nehezen'. *Jotta* — *että* azonoseredetű kötőszók ugyan, az első mégis főleg célhatározói, utóbbi pedig kapcsoló, magyarázó és okhatározói jelentésben ismeretes. Az irodalmi finnben a *kun* idő-, okhatározói- és a feltételes mellékmondat kötőszava, a *kuin* pedig hasonlító kötőszó. A népnyelv ezt a jelentésbeli különbséget azonban nem ismeri.

KNUT CANNELIN „Megfigyelések a finn denominális igék területéről“ (Havaintoja suomenkielen denominaalisten johdannaisverbien alalta, 12—35.) címen a finn denominális igék vizsgálatában értékesíti azokat az elveket és szempontokat, melyeket a svéd igékre vonatkozóan ADOLF NOREEN fejtett ki „Vårt språk“ c. művének „Aktionsart“ c. fejezetében. Az „aktionsart“ kifejezés fordítására „teonlaatu“ új műszót ajánlja a szerző. Az igéknek nemek szerint való csoportosítása nem függ a képzőtől. *Rikastun* 'gazdagodom' és *pitenen* 'hosszabbodom' két különböző (*-ne*, illetve *-tu*) képzővel képzett ige ugyan, mégis közös csoportba tartoznak, mert mind a két ige vmivé válást jelent. Fontos ellenben az, hogy mind a két ige alapszava melléknév: *rikas* 'gazdag', *pitkä* 'hosszú'. CANNELIN a finn denominális igéket az ige nemei szempontjából tíz főcsoportra osztja: affektív-, effektív-, essentialis-, faktitív-, inchoatív-, instrumentatív-, kaptatív-, receptív-, sensitív- és traktatív igék csoportjára. Ugyanaz a képző különböző csoportba tartozó igékhez is hozzájárulhat.

AARNI PENTTILÄ „A finn jelzőről“ (Suomen attributista, 260—286.) értekezve kritika tárgyává teszi a jelzőnek a finn nyelvtanokban olvasható általánosan elfogadott meghatározásait, melyek szerinte nagyon hiányosak; rámutat megoldatlan problémákra és új szempontok felvételével arra törekszik, hogy az eddigieknél kielégítőbb és világosabb magyarázatát adja a jelzős szerkezeteknek.

KAI DONNER „A finnországi nyelvföldrajzi kutatásokról“ (Kielimaantieteellisistä tutkimuksista Suomessa, 36—57.) írva azt a meggyőződését fejt ki, hogy a készülő nagy finn néprnyelvi szótár gyűjtő munkálatait okvetlenül ki kell egészíteni nyelvföldrajzi vizsgálódásokkal, melyeket szűkebb körben ugyan, de mégis legalább kétszáz különböző helyen kell elvégezni. A nyelvföldrajznak DONNER felfogása szerint az a célja, hogy az időben és térben, valamint tárgyi csoportok szerint pontosan elkülönített és kijelölt nyelvi jelenségeket és kifejezési formákat egységes szempontból rendszeresen összegyűjtse, leírja és az anyagot kritikailag, főleg térképekben feldolgozva kiadja. A gyűjtés a nyelv és a nyelvjárások ősi és eredeti szavaira, valamint a régi és az új jövevényszókra terjeszkedik ki. Szavak följegyzésénél különös figyelemben kell részesíteni a mondatbeli összefüggést is. Az előmunkálatok megkezdésénél legelső teendő a kutatás területéül szolgáló helységek kiválogatása. A följegyzések minden esetben a helyszínen végzendők, mert az idegen környezet általában kedvezőtlenül befolyásolja a nyelvmester nyelvérzékét. A nyelv jelenlegi állapota legtökéletesebben a középkorúak (30—60 év közöttiek) nyelvében tükröződik, a nyelvmestereknek tehát ebből a korosztályból kell kikerülniök. Legalkalmasabb nyelvmester a földművelő, akinek azonban a népiskolánál ne legyen magasabb műveltsége. Kívánatos, hogy a nyelvföldrajzi följegyzésekben finomabb átírás használtassék, mint a rendes nyelvjárás tanulmányokban. A gyűjtő munkát Finnország sajátos viszonyaira való tekintettel több egyenlő előképzettségű gyűjtő is elvégezheti, bár tudományos szempontból előnyösebb, ha a gyűjtés egyetlen személyre van bízva. Az a kérdezőkönyv, melyet T. KAUKORANTA szerkesztett a tájszótár gyűjtői számára, bizonyos megszorításokkal kiválóan alkalmas nyelvföldrajzi kutatások céljaira is. DONNER kifejti még véleményét néhány gyakorlati kérdésről és felhívja a figyelmet a kultúrszavak történetének felderítése szempontjából a svéd nyelvjáráskutatókkal való együttműködés fontosságára.

Tartalmilag DONNER értekezéséhez kapcsolódik ALBERT SAARESTE cikke „Az észet nyelvatlasz kiadásának tervéről“ (Viron kielikartaston julkaisemisaikeesta, 287—300), melyben a szerző a dialektológiai kutatások fontosságát hangsúlyozva ismerteti az eddig megjelent külföldi nyelvatlaszokat és elérkezettnek látja az időt a keletitengeri finnyelvek atlaszának kiadására. Feltétlenül szükségesnek tartja, hogy a nyelvföldrajzi vizsgálódások Finn- és Észtországban közös alapon végeztesenek el és hogy a két atlasz egymást mintegy kiegészítse. Meg kell egyezni a kérdésekben, a gyűjtési és feldolgozási módszerben és a művek kiadásának technikájában. SAARESTE ismerteti és magyarázza egyúttal azokat az általa kidolgozott irányelveket, melyek alapján ed-

digi gyűjtéseit végezte és az elvei és módszere megvilágítására szolgáló három térképmellékletet elkészítette.

JALO KALIMA „A karjalai, aunuszi és vepszä nyelvek *š*-kezdetü szavairól“ ír (Karjala-aunuksen ja vepsän *š*-alkuisista sanoista, 194–201). Az ősfinnben az *š* hang szó elején és egyéb helyzetekben *h*-vá változott és ezért a mai keletitengeri-finn nyelvekben előforduló *š*-hangot nem lehet ősfinn *š*-re visszavezetni. Hogyan lehetne megmagyarázni bizonyos karjalai dialektusok, az aunuszi, vepszä és lüd nyelvek azon szavait, melyekben a szabályos *s* helyett *š* szókezdő hangot találunk? Az adatokból le kell választani az illető nyelvek különletében keletkezett hangutánzó szavakat és a késői orosz jövevényszókat. A szomszéd nyelvjárásokból való sok kölcsönzés miatt még így is nehéz tiszta képet alkotni. Legfontosabbak azok a szavak, melyekben a szókezdő *š* affrikatával, *tš*-vel váltakozik, pl. karj. *šoma*, *šüblä* 'szemölcs' ~ *tšüpläni*, karj. *tšipšu* 'nedves hó' és karj., lüd *šipšu*. Ez a szó *š* szókezdettel az oroszba is átment (*uunua*). Fontos az orosz jövevényszavak tanúságtétele is. A karj.-aunusziban az orosz szókezdő *ч*, *у* hangnak általában *tš*, néha azonban *š* felel meg. A karj.-aunusziban, vepszäben és a lüdben vannak tehát olyan más nyelvjárásokból való kölcsönzéssel nem magyarázható szavak, melyekben a szókezdő *š* valamilyen viszonyban van az illető nyelvek szókezdő affrikatájával. Nem lehet véletlen, hogy a f. *suoro* 'csök' szókezdő *s* hangjának a karj.-aunusziban *tš* és *š*, a lüdben és a vepszäben *š*, a vótban egészen kivételesen *š*, a déli észten pedig affrikata (*tsoor*) felel meg. Párhuzamosan halad a most tárgyalt hangmegfeleléssel egy másik jelenség, mely szerint a karj.-aunusziban és a déli lüdben a szabályos *z* helyett *ž* (*dž*) hangot találunk. Egy biztos eset (*ižä*, *ižändü*) *ž*-je fgr. affrikatára utal. Esetleg a többi szabálytalan *ž*-t is sikerül affrikatára visszavezetni. A „szabálytalan“ szókezdő *š* és szóközépi *ž* eredetének tisztázásához mindenesetre szükséges volna a szóbanlevő nyelvek sibilánsainak alapos áttanulmányozása.

W. GRÜNTAL terjedelmes cikkben értekezik „Az észti nyelv néhány egytagú szavának alakváltozatairól“ (Eräistä yksitavuisista sanoista ja niiden rinnakkaismuodoista virossa, 58–89). Nem szabályos, de mégis azonosirányú fejlődést mutatnak a következő névmások alakváltozatai: 1. *keñ* ~ *kê*, *kiğ* 'kuka', 'ken' (ki), 2. *miñ* ~ *mî*, *miğ* 'minkä', 'min' (mi, gen. és acc.), 3. *señ* ~ *sê*, *siğ* 'sen', 'tämän', 'tuon' (az, ez, gen. és acc.). Párhuzamosan halad ezekkel az esetekkel az *oñ* ~ *ô* kopula fejlődése is. Hogy ezeket a fejlődéseket megérthessük, mindjárt meg kell ismerkednünk GRÜNTAL dolgozatának eredményével. Az észti nyelv egytagú szavaiban sajátságos, a hangsúlytól függő hangtörvény érvényesült. Ha valamely egytagú szó rövid (félhosszú vagy nyújtott) magánhangzóban végződött, vagy pedig mássalhangzóban, amely előtt ilyen magánhangzó állt, akkor a szóvégi hang abszolút helyzet-

ben (valószínűleg a német és svéd, sőt talán a lett és orosz nyelvek hatására) rendesen nagyon hosszúvá nyúlt meg. Világos tehát, hogy az előbb említett esetekben a magánhangzóban végződő alakok mondathangsúlytalan helyzetben szabályos fejlődéssel az *n* elveszése után keletkeztek, amikor is a magánhangzóban érvényesült az elmondott hangtörvény. Ugyancsak másodlagosan nyúlt meg a rövid szóvégi *n* is abban az esetben, ha az — valószínűleg mondathangsúlyos helyzetben — nem kopott le, hanem a szó abszolút használatában a szóbanlevő késői hangtörvény működési körébe lépett. Érdekes részletkutatásokkal világítja meg a szerző a tárgyalt névmások különböző, nem szabályos esetalakjainak keletkezését és a kéttagú, konkrétjelentésű szóból egytagúvá vált kopula fejlődését. Rövid magánhangzó és szóvégi *n* kapcsolatát találjuk a tagadóige **en* egyes sz. 1. személyű alakjában és a **kun* kötőszóban. A tagadóigének eredetileg megvoit a teljes paradigmája, ma azonban általánosan csak az egyes 3. sz. alak használatos, amelynek *eĭ*, *äi*, illetve *epp*, *ešs* — **esi* alakja van. A régi nyelvben és az északkeleti észtnben megtaláljuk az **en* nyomait *eñn* alakban. Az *n* lekopására egyetlen példánk sincs, aminek okát valószínűleg a személyrag különleges szerepében kell keresni. A **kun* kötőszóban viszont minden esetben elveszett az *n*. A XVII. és XVIII. sz. íróinál *ku* és *ko* alakban találjuk a kötőszót, míg *ma* a *kui* alak általános.

JULIUS MÄGISTE „Az első szótagbeli magánhangzó velarisatiójáról az észtn nyelvben“ (Ensi tavun vokaalivelarisaatiosta virossa, 244—259.) c. dolgozatában az első szótagban végbement regressiv velarisatio néhány esetével foglalkozik, különösen az egész észtn nyelvterületen meglevő *e > õ* (*o : e*) és általában az északi nyelvjárásterületekre jellemző *õĭ > õĭ* hangváltozással. A szerző véleménye szerint ezeket a hangváltozásokat kizárólag a hangrend és illeszkedés alapján lehet kielégítően megmagyarázni. Az észtnben egész csomó származékszó van, melynek első szótagjában *õ* (*o : e*) vagy *e*-vel váltakozó *õ* hangot találunk, holott ugyanazon tőből képzett egyéb származékszavak, a legközelebbi rokonnyelvek vagy pedig valamelyik szomszédos idegen nyelv (mint átadónyelv) tanúsága szerint a szótag magánhangzója eredetileg magashangú volt, pl. *kõbu* 'Halm, Stengeĭ' vö. *kebyas*, f. *kepeä*. Ebben és az ehhez hasonló esetekben az *e > e* hangváltozás azért következett be, mert a tőhöz mélyhangú képző járult: **kebedä* ∞ **kepoi* > **kepoi* > *kõbu*. A szerző egyik korábbi munkájában fölvetette azt a gondolatot, hogy az ősfinn-nyelv tökéletes hangrendjét a mai keletitengeri finnyelvekben (az utolsó szótag *e > e*, *i > i* hangváltozását nem számítva) az rontotta meg, hogy az *-o-*, *-u-* magánhangzós képzők kiegyenlítődes következtében a magashangú tövekhez is hozzájárultak, pl. *kägu*, vót *tšako* < **käkoĭ* (és nem **käköĭ*!) A *kõbu*-féle asszimilációs esetek megerősítik ezt a szabályt. A velarizálódás azonban csak olyan esetekben történhetett meg,

amikor a szó hangtani vagy jelentéstani okokból elszigetelődött eredeti szócsaládjától. Ilyen eset aránylag kevés van és ezért a szabályos velarisatióra meglehetősen kevés példát idézhetünk. A velarizálódott ϵ -ből sok esetben ismét e lett, pl. *elama* : *elu* (pro **elu*). Bizonyos nyelvjárásokban vannak szórványos esetek, melyek nehezen magyarázhatók, mert nem képzett szóval van dolgunk. Ezek jövevényszók hangrendet nem ismerő nyelvjárások területéről. Ha valamely nyelvjárásban egymásmellett élnek ilyen szabályos alakok, mint *kõhn*, gen. *kõhna* és *lehm*, gen. *lehmä* és ha ebbe a nyelvjárásba átkerült egy vegyeshangú *kehv*, gen. *kehva* alak, akkor az beilleszkedett a *kõhn*, gen. *kõhna*-típusú szavak hangrendszerébe. — Az Akadeemiline Emakeele Selts kézíratos szójegyzékeiből gyűjtött adatok is azt mutatják, hogy egy e — a vokalizmusú szóból magánhangzóilleszkedéses területen \bar{o} (\bar{o} : \bar{e}) — a vokalizmusú szó lesz, pl. *nõna* < *nena* < **nenä*. Igen sok esetben az eredeti i — a -ból az illető nyelvjárásra jellemző i > e hangváltozáson keresztül e — a , ebből pedig \bar{o} — a lett. — Regressiv velarisatió útján keletkezett \bar{o} hangot találunk az imperf. i -jele előtt az egytagú \bar{o} magánhangzós igékben: *sõön* ∞ *sõin*, *lõön* ∞ *lõin* és egy főnévben: *õõ* 'yõ (éj)' ∞ *õitsis* 'yõpaimenessa (éjjeli pásztorkodásban)'. Ez az \bar{o} ∞ \bar{o} (\bar{i}) hangváltozás, mely nagyjában az egész északi észt nyelvterületen megtalálható, egyelőre nincs megmagyarázva. Figyelembe kell venni, hogy néhány déli nyelvjárásban az ósfinn \bar{o} _i, ill. északi észt \bar{o} _i hangkapcsolatnak egészen szabályos \bar{o} _i felel meg. Több déli nyelvjárásban viszont \bar{e} _i hangkapcsolatot találunk, mely nem \bar{o} _i-ből, hanem \bar{o} _i-ből fejlődött az \bar{o} delabializálódása következtében. Az északi nyelvterület * \bar{o} _i > \bar{o} _i hangváltozását megint csak a regressiv velarisatió magyarázza meg. Fel lehet ugyanis tenni, hogy az igei személyragok mélyhangú alakjai kiegyenlítés következtében a magashangú tövekhez is hozzájárultak: **sõimmek*, **lõimmek* stb. és így a második szótag mély hangjának hatására az eredeti * \bar{o} _i-ből \bar{o} _i lett. A szerző a tárgyalt hangváltozások okát a hangrendben látja, mely az ósfinn nyelvnek eszerint jellemző tulajdonsága volt és kétségbevonja azt a felfogást, hogy a hangrend és illeszkedés az észt nyelvben csak későbbi korban fejlődött volna ki.

LAINA SYRJÄNEN „A finn nyelv d -je és Elias Lönnrot“ (Suomen kielen d ja Elias Lönnrot, 319—362.) címen ismerteti a XIX. sz.-beli nyelvészek és nyelvtanítók d -hangra vonatkozó felfogását és vitatkozásait, méltatja LÖNNROT fellépésének jelentőségét, bemutatja LÖNNROT nyilatkozatait, melyekkel az ellentéteket kiegyenlítette és végül adatgyűjteményt közöl annak bemutatására, hogy miként jelölte LÖNNROT a d hangot és megfelelőit különböző műveiben.

LAURI HAKULINEN a finn *hurskas*, *vanhurskas* szó jelentéseit magyarázza (Hurskas, vanhurskas. Merkitysten selvittelyä, 137—145). JUSLENIUS szótárában a *hurjcas* és *wanhurjcas* jelentése egyaránt 'justus',

'rättfärdig'. RENVALL szótárának értelmezése szerint *hurffaš* 'mali haud conscius nec particeps, justus, probus, integer, Bibl. pius, spiritus religiosi plenus', 'redlich, rechtschaffen, rechtfertig, fromm' *manhurffaš* (pro *wa'an-hurffaš* a *wafaa* et *hurffaš*) pedig 'ecl. justus e. c. Deus, justificatus e. c. fidelis', 'gerecht, rechtfertig'. A mai irodalmi nyelv a két szót a régi szótárak értelmezésével egyezően vallásos-morális értelemben használja. LÖNNROT a két szónak a népnyelvből olyan jelentéseit is ismeri, melyek feltűnően eltérnek a közismert jelentéstől. A *hurskas* szó — amint azt THOMSEN kimutatta — germán eredetű. A germán megfelelők jelentéseit általában e következő csoportokban lehet összefoglalni: 1. sebes, gyors; 2. ügyes, okos; 3. bátor, hős; 4. szelid, nemes. A szónak a régi és a mai irodalmi nyelvből ismert jelentése igen közel áll a 4. jelentéscsoporthoz. A Sanakirjasäätiö kéziratosszövegeiből a szónak olyan népnyelvi jelentései is kerülnek elő, amelyek meglehetősen pontosan fedik az összes germán jelentéseket: 'pazrló, adakozó, féktelen, vad, gyors, bátor, vidám, okos'. Hogy e különböző, az irodalmi nyelvtől eltérő jelentések milyen nyelvjárásokban fordulnak elő, azt térképen mutatja be a szerző. Úgy látszik, hogy bizonyos nyelvjárásokban a *hurskas* szó már igen korán fölvette a régi és mai irodalmi nyelvből ismert vallás-erkölcsi jelentést. AGRICOLA azonban a szónak egyéb, népies jelentéseit is ismerhette s minden félreértés elkerülése miatt vette használatba a *vanhurskas* összetételt, melynek első tagja 'igazán, komolyan' jelentésével mintegy megszorította a többértelmű *hurskas* jelentését. AGRICOLA különben valószínűleg nem maga találta ki a *vanhurskas* összetételt, hanem mintegy szentesítette a katolikus papság alkotta hagyományos kifejezést.

LARI KETTUNEN a finn *avata* és *aukaista* igékkel foglalkozik. (Suomen *avata* ja *aukaista* sanaperheinen, 232—234). A két terjedelmes szócsaládba tartozó ige szorosán összetartozik és úgy látszik, mintha az első ugyanazon igeigének a gyengé fokú, a másik pedig az erősfokú alakja volna. A legközelebbi rokonyelvek azt bizonyítják, hogy az ige eredetileg *ava-*. Hogy viszonylik az *ava-* családja az *aukaista* családja? Itt figyelembe kell venni az *auki* partikulát, amely a régi nyelvben *avoi*, *avoi* alakban fordult elő s amelynek a finn nyelvek egy részében *v-s* alak felel meg (vepszä *avoi(n)*, vót *avea* stb.). Úgy látszik, hogy az *auki* egy eredeti **avki-*ből származott a tuiki, halki, lohki, rikki, poikki, ratki, pahki, selki, julki analógiájára. Ugyancsak analógiás hatásra keletkeztek a *k* hangot feltüntetö igék, tehát *julki*: *julkaisee*, *halki*: *halkaisee* ∞ (*auki*): *aukaisee*, *aukoo*, pro *avaisee*, *avoo*. Az is lehet azonban, hogy egyszerűen a *katkaista*, *katkoa*, *ratkaista*, *ratkoa* stb. igék hatására keletkezett az *aukaista*, *aukoa* ige. Kérdés, hogy a távolabbi rokonyelvek az *ava-* tö felvétele mellett vagy ellen bizonyítanak.

JULIUS MARK a finn *kopara* szó eredetét tisztázza (Suomen *kopara*, 238—243). BUDENZ és DONNER szerint a *kopara* (Renv.) 'ungula eqvina, huf', (Lönnr.) 'hof, klöf, hästhof, renklöf' és *koura*, *kopra* (Renv.) 'manus prehensens, vola cum digitis, ergreifende hohle hand' egy szócsaládba tartoznak és a lpK. *kvepper*, illetve lpN. *guopper* szó megfelelői. A lappológusok a lapp alakoknak csak a f. *kopara* szóval való egyezését fogadták el, viszont KALIMA a f. *koura*, *kopra* (karj. *kobra*, vepszá *kobr*) szónak zürjén megfelelőjét (*gabyr* 'faust') mutatta ki. TOIVONEN ezt az etymológiát természetesnek tartja, a finn alakokat az aunusziból, a lüdből és a vótból egészíti ki és rámutat az osztják megfelelőre: V *k'vyär*. TOIVONEN szerint a f. *kopara* jövevényszó lehet a lappból, a lp. *guopper guöbeër* stb. tehát összetartozhatik a f. *koura*, *kopra* és zürj. *gabyr* szavakkal. MARK szerint azonban ennek az egyeztetésnek hangtani akadályai vannak. A *kopara* szót sem lehet lapp jövevényszónak tekinteni egyrészt hangtani okokból, másrészt azért sem, mert a szó több keleti-tengeri-finn nyelvből kimutatható. A f. *kopara* tehát a lpN. *guopper* stb. szónak ősi megfelelője. Nehéz megállapítani, hogy a szó eredeti jelentése 'gespaltener huf, klaue der kühe stb.' vagy 'huf' vagy pedig 'nagel' volt, a három jelentés különben is szorosan összefügg. A hangtanilag összetartozó szavaknak egymástól meglehetősen eltérő jelentései az alapjelentésekből világosan levezethetők.

E. N. SETÄLÄ „*Parulan neva*“ címen egy ősi mondáról ír, mely a „*lintukoto*“ (madártanya) emlékét őrizte meg. A „*lintukoto*“-ban törpék laktak, kik a darvakkal folytattak küzdelmet (vö. Ilias III. énekének kezdő versszakai). Közép-Pohjanmaa területén még ma is él a monda egy változata s a nép a „*lintukoto*“-t „*Parulan neva*“-nak nevezi. SETÄLÄ kimutatja, hogy norvég följegyzés szerint hasonló monda van a lappoknál. A „*lintukoto*“ neve ott Barbmoországnak, *barbmo*, gen. *barmo* jelentése pedig FRIIS szótára szerint 'délen fekvő hely, ahova a néphit szerint a vándormadarak költöznek tél idejére' (locus meridionalis, quo aves peregrinae hiemem transigere putantur). A lpN *barbmo*, *barmo* hangtanilag pontosan egyezik a finn *Paru-la* szóval (a *-la* helynévképző).

YRJÖ WICHMANN kimutatja (*Hutja*, 393—395.), hogy a finn *hutja* szó, melynek LÖNNROT szótára szerint 'långt och smalt spö, spragga, lång och slankig menniska' (hosszú és vékony vessző, magas és karcsú ember) a jelentése és amelynek észti megfelelője is van: (WIED.-HURT) *hudi*, gen. *hud'ja* 'Stange, dünne Latte, Bootstange, Plumpkeule (beim Fischen), eine fünf Fuss lange Stange, an den weduköiz befestigt, womit das Netz unter dem Eise geleitet wird' stb. egyezést mutat a következő zürjén szóval: S. L. Le. P. *šat*, V. Pets. Ud. J. *šait* 'pitkä vitsa, hieno riuku, ohkanen oksa' (hosszú vessző, vékony lécső, vékony ág), (L. Le. P.) 'vesa' (sarjadék) (I.e.) 'pitkä vitsa,

vars. pihlajan' (hosszú vessző, kül. a berkenyéé) (Petš.) 'vapa, riuku' (vessző, léc) (I); S. L. P. *vugir šat*, V. Ud. *vugir-šajt* 'onkivapa' (horgászvessző), Ud. *ker-šajt* 'pitkã, ohkanen riuku, jolla ajoporoa hopute-taan (hosszú, vékony pãlca, mellyel a befogott rénszarvast siettetik). A f. *h* fgr. *-re megy vissza, a f. -u-nak pedig más biztos esetben is zürj. -a- felel meg.

FRANS ÄIMÄ „Egy finn-karjalai halászati műszó (Eräs suomalais-karjalainen kalastussana, 399—416.) c. értekezésében az ylitornioi, turtolai és kolarii északfinnországi nyelvjárásokból feljegyzett *sappama* szóval foglalkozik, melynek jelentése: 'nuotan perässã oleva reikã, josta saadut kalat lapetaan venheeseen' (kerítõ háló alján levõ nyílás, melyen át a kihalászott halakat a csónakba öntik). A *sappama* szó egy *sappaa*, pr. *sapan* 'dobni, vetni' jelentésű ige *ma*-képzõs származékának fogható fel. Egy ilyen igének pontos megfelelelõje volna a lappban: lpK. *suoppet* 'recipere, repudiare', lpN. *suoppot* 'kaste, udkaste, forskyde, forkaste (flere Ting)' stb. stb. A 'dobni, vetni' jelentés általánosnak látszik a lappban és így bizonyosan ez az ige eredeti jelentése. Még egy olyan *ma*-képzõs nomen van a finnben, mely egy õsi fgr. igetõvet õrzött meg: *valkama* 'kikötõ' (vö. lp *vuol'get* elindul, elmegy, m. *vãl-ik* stb.). GANANDER, RENVALL és LÖNNROT szótára, a Sanakirjasãäitiõ és a Finn Irod. Társ. birtokában levõ kéziratosszõjegyzekek szerint a szõnak következõ alakvãltozatait ismerjük: 1. *sappa*, gen. *sapan*; 2. *sappama*; 3. *sapain*, gen. *sappaimen*; 4. *sapain*, gen. *sappaimen*; 5. *sappain*; 6. *sappana* és 7. *sappu*, gen. *sapun*. Részletesen ismerteti a szerzõ a szõnak jelentéseit és az egyes alaki vãltozatok földrajzi elterjedését. A *sappama* szó a keletikarjalai nyelvben is megvan *tšapain*, *tšu(ap)pain*, *tšoapoin* és *tšoappi* alakokban. A karjalai szõkezdõ affrikata nem fgr. affrikatára, hanem fgr. s-hangra megy vissza (vö. f. *sappama* stb., lp. *suoppet* stb.), a karjalai affrikata valõszinûleg orosz hatásra keletkezett.

Magyar szempontból különösen érdekes Y. H. TOIVONEN cikke: „*Mies — magyar*“ (f. *mies* 'férfi', 389—392). SETÄLÄ egy elõadásában, amely késõbb a SUSAik. XLIII. kötetében nyomtatásban is megjelent, annak a véleményének adott kifejezést, hogy a finn *mettos*, észt *mõtus*, liv *mitü'ks* 'metso' (= Tetrao urogallus, Auerhuhn) vogul kU. *mã'nšãm* 'vanha koppelo t. metso' (= öreg fajdtyúk), So. *mansin* 'metso' és osztják Irt. *mãn.Dži'm*, N. *manšiy* 'tetrao urogallus' a vogulok és osztjakok közös népnéve a vog. (MUNK.) *mãnši* stb. és annak ismert megfelelelõje, a magyar népnév ugyanazon szõcsalãdba tartoznak. A szõ eredeti jelentése SETÄLÄ szerint 'férfi, hím' lehetett, de hangtani okokból elfogadhatatlanak tartja a vog.-osztj. és magyar népnévnek a finn *mies* 'férfi' szõval való egyeztetését. TOIVONEN ezzel szemben azt bizonyítja, hogy a finn *mies* 'férfi', vog. (Kann.) *mãn.Dži* stb. 'vogul; meg nem keresztelt gyermek', (MUNK.) *mãnši* stb. 'a vogulok és az osztjakok közös nép-

neve' és a *magyar* ∞ *megy*er szavak összetartozásának semmiféle hangtani akadályja nincs. A vokalizmust illetőleg a f. *mies* szó magashangú és ősfinn **mäs*-re megy vissza. A különböző vogul nyelvjárási alakok **ä* ∞ ε magánhangzóra utalnak, A jelenleg mélyhangú *magyar* mellett ott találjuk a magashangú *megy*er alakot s nem lehetetlen, hogy éppen a *megy*er alak az eredetibb. A finn *s*-nek a vogulban *ńś*, *ńđś*, a magyarban pedig *gy* felel meg (vogul *ńś*, *ńđś*, magy. *gy* \leftarrow **ńłś*). Ez a megfelelés egészen szabályos (vö. f. *kusen* ∞ vog. *kõńđś* ∞ *húgy*).

Bár nem tartozik a nyelvészet körébe, tárgyánál fogva mégis közelről érdekel bennünket ARTTURI KANNISTO „A vogul sorsénekekről“ (Vogulien kohtalolauluista, 202—231.) c. tanulmánya. A vogul lírai költészetnek legsajátosabb termékei azok az énekek, melyeket MUNKÁCSI műszavával sorsénekeknek nevezünk. A sorsénekekben az ének szerzője — férfi vagy nő — a maga egyéni életének többé-kevésbé fontos élményeit és hangulatait adja elő énekelve, első személyben beszélve, gyakran nevét, sőt lakóhelyét is megnevezve. A följegyzett sorsénekek általában egészen újak, a legtöbb ének keletkezésének körülményeit pontosan ismerik. Ettől függetlenül azonban a sorsének, mint műfaj, igen régi lehet. Az egyes énekek — éppen azért, mert nagyon egyéniék — könnyen feledésbe merülnek. A műfaj régisége és életképessége mellett bizonyít az is, hogy olyan vidékeken, ahol a többi eredeti műfaj elpusztult, sorsénekeket még mindig énekelnek. KANNISTO huszonegy sorséneket közül finn fordításban saját kiadatlan népköltés-gyűjteményéből becses magyarázatokat fűzve az egyes énekekhez. AHLQVIST és PATKANOV igen lesújtó véleményt mondtak az osztyák sorsénekekről, hasonló hangnemben írtak orosz utazók a vogul sorsénekekről. Tagadhatalan, hogy a vog.-osztyj. sorsénekek tartalmi és formai értéke nagyon különböző. Az énekek egy része valóban csak darabos alkalmi rögtönzés, más esetekben a szerző éveken, sőt évtizedeken át csiszolta és formálta egyetlen költői alkotását, amelyből aztán igen befejezett, nagy költői értékeket feltüntető ének keletkezett. Figyelmet érdemelnek az idegenszerűségükben is megragadó hasonlatok és természeti képek. Költői értéküktől függetlenül rendkívül becsesek a sorsénekek azért, mert mint a lehető legegényibb költői termékek minden esetben érdekes bepillantást engednek a népies líra keletkezésébe, egy természeti nép mindennapi életébe és lelki életének mélységeibe.

*

N. SEBESTYÉN IRÉN.

DR. ALBERT SAARESTE: *Die Estnische Sprache. Tartu, 1932. Akademiine Kooperatiiv, 56 l. + külön térkép.*

Az észti nyelv eredetére, elterjedésére, jellemző hangtani, szótani és mondattani sajátságaira vonatkozó legfontosabb ismeretek tömör összefoglalása. Szerzője a tartui egyetemen az észti nyelv professzora,

együttal az észti nyelv egyik legalaposabb készütségű kutatója. Dolgozatában áttekintő képet nyújt az észti nyelvnek a közfinnből való fokozatos kiválásáról és további önálló fejlődéséről, megemlítve a mai finn nyelvtől való legfontosabb eltéréseit. A szerző megismertet bennünket az észti nyelvjárással, együttal nyelvjárásszövegeket is közöl. Tártyalja az észti személynevek — család- és keresztnévek — valamint helynevek kérdését. Beszámol a lezárulóban levő észti nyelvújítás eredményeiről, jellemzi a mai észti irodalmi és köznyelvet, amely a közelmúlt politikai, közművelődési és gazdasági változásai következtében rohamosag háttérbe szorítja a nyelvjárással. A dolgozat hű képet ad arról a rendszeres és eleven nyelvészeti munkásságról, amely Észtiországban az elmúlt két-három évtizedben kifejlődött, de vázolja az észti nyelvészeti munkásság történetét is, a XVI. századi első nyomoktól kezdve. A tanulmány elsősorban az észti nyelv iránt érdeklődő szakemberek számára szolgálhat hasznos segédeszközül, de az észti nyelv iránt érdeklődő laikusok is eredménnyel forgathatják. A szövegbe iktatott térképek feltüntetik az észti nyelvjárásterületeket, a lakosság települési viszonyait, a nyelvjáráskutatás anyaggyűjtésének jelenlegi állását. Külön térkép ábrázolja Észtiország közigazgatási beosztását. Kiadós könyvészeti összeállítás sorolja elő azokat a különböző nyelveken — főleg újabban — megjelent dolgozatokat, amelyek az észti nyelvtudomány szempontjából a legtöbb haszonnal forgathatók. Külön meg kell dicsérnünk a könyv izléses nyomdai kiállítását. Ugyanazt a világosságát és értelmet sugározza, amely a dolgozat tárgyának kezelésében is megnyilvánul. Kívánatos lenne, ha Saareste professzor ezt a vezérfonalat tovább gombolyítaná s az észti nyelvről a tudományos kutatások legújabb eredményein alapuló nagyobb terjedelmű összefoglaló rendszerezést készítené nemcsak észti, hanem — jelen dolgozat mintájára — valamely világnyelven is.

VIRÁNYI ELEMÉR.

III.

B. J. VLADIMIROV: A mongol írott nyelv és a chalcha nyelvjáráss összehasonlító nyelvtana. Bevezetés és hangtan. (Б. Я. Владимирцов: Сравнительная грамматика монгольского письменного языка и халхаского наречия. Введение и фонетика. Издание Ленинградского Восточного Института имени А. С. Енукидзе. Ленинград 1929, in 8° XII + 436).

N. N. POPPE: A mongol társalgási nyelv gyakorlati kézikönyve. A chalcha nyelvjáráss. (Н. Н. Поппе: Практический учебник монгольского разговорного языка. Халхаское наречие. Издание Ленинградского Восточного Института и. А. С. Е. Ленинград 1931, in 8° VIII + 180).

Már a XVII—XVIII. századi utazók néprajzi, vallástörténeti stb. leírásai mellett találunk nyelvi feljegyzéseket azon mongol törzsek

dialektusairól, ahol utazóink éppen megfordultak. De az igazi fellendülés a nyelvi (és még későbbben nyelvészeti) studiumokban csak meglehetősen lassan, alig valamivel több mint száz évvel ezelőtt mongol szövegek feltárásával vette kezdetét. A Nyugaton oly nehezen megközelíthető mongol kéziratok és xylographiák helyett azonban jóideig csak egy-két, legtöbbször fordítással együtt kiadott mongol szöveg állott az érdeklődők rendelkezésére, mint I. J. SCHMIDT Sanang Sečen és Geser ʒan kiadása, KOWALEWSKI, POPOV chrestomathiái stb.

Az első orosz mongolisták, akik politikai helyzetük adta előnyeivel élve a mongol írásbeliséggel, a mongol könyvtárakkal mindjárt szoros kapcsolatott tudtak teremteni, sikeresen vághattak azonnal a legnehezebb feladatnak is: a szótárírásnak. Az első ilyen vállalkozást már nagyban megkönnyítette a meglehetősen gazdag kínai-mongol és tibeti-mongol lexicographia. S valóban, csaknem kizárólag erre a benszülött szótárirodalomra támaszkodott I. J. SCHMIDT mongol-német-orosz szótára (1835). J. E. KOWALEWSKI mongol-francia-orosz szótára (1844-49) ezen jóval túlmenően már a legfontosabb mongol munkák szóanyagát is tartalmazza s bár távolról sem teljes, mai napig a legjobb, leghasználhatóbb mongol szótár; megérdemelt megbecsülésének a bizonyítéka a pár évvel ezelőtt megjelent photo-litographikus új kiadása. KOWALEWSKI, számos tévedését (sokszor bizony képzelt tévedését is) saját olvasmányai alapján kijavította, szókincsét kibővítette K. TH. GOLSTUNSKIJ annyira szerencsétlen, kellemetlen külsőben megjelent litographált orosz kurzív írásos mongol-orosz szótárában (1893-1895).

Az első mongol szövegkiadásokat követték újabbak: történeti szövegek, mesegyűjtemények stb, mindezek jelentősége azonban eltörpült a három nagy szótár mellett a nyelvész előtt, aki az írott mongol nyelv szókincsét vizsgálva kizárólag erre a három szótárra támaszkodott. S ez talán nem is lett volna valami nagy baj, ha a fenti szótárak kimerítenék a mongol szókincset legalább arra a korra vonatkozólag, amelyet feldolgoztak; ez az egyoldalúság még sokkal súlyosabb a nyelvtörténeti kutatásokban, (vehetjük magát a mongol nyelvet, vagy az altaji nyelvrokonság kérdését), mert SCHMIDT, KOWALEWSKI, GOLSTUNSKIJ mongol szótárai az írott mongol nyelvnek csak a XVII—XIX. századi állapotát tükrözik vissza. A mongol nyelvnek hangállapot és szókincs tekintetében ettől a XVII—XIX. századi anyagtól jelentősen eltérő emlékei is vannak részben mongol, részben más írással lejegyezve. Mindezek feltárása a mai mongol filológia legújabb és legégetőbb feladatainak egyike, ebben az úttörő munkában különösen nagy szerepet vitt BORIS JAKOVLEVIČ VLADIMIROV, a nagy orosz mongolista, aki studiumunk mérhetetlen veszteségére nem régiben, alig 47 éves korában elhunyt.

A mongol írott nyelv és a chalcha nyelvjárásról írott összehasonlító

nyelvtanában összefoglalja egy rövid jegyzékben a mongol nyelvemlékeket tételek szerint, közöttük számos olyan emlékekkel találkozunk, amelyeknek felfedezése, ismertetése VLADIMIRCOV nevéhez fűződik.

Ismeretes, hogy a mongolok a XIII. században, nagy politikai terjeszkedésüknek mindjárt a kezdetén, átvették az ujjur írást; a mongol buddhista hagyomány ezt az eseményt, meglehetősen alaptalanul, Sa-skya paṇḍita nevéhez fűzi. Rövid és általánosnak korántsem mondható használat után ebből az ujjur írásból készítette bizonyos kisebb változtatásokkal Čhos-kyi 'od-zer a ma is használt mongol írást. Sem az ujjur, sem a mongol írással írt szövegek nem törekedtek eleinte egy egységes mongol nyelv vagy nyelvjárás használatára: ezekre az emlékekre egységes bélyeget az ujjur helyesírás és az ujjur szókincs nagy befolyása nyomott. A mongol írással írt nyelv lassanként uniformizálódott, végül is a XVII. század elején már teljesen megmerevedett, valósággal holt nyelvvé lett. Az élő dialektusoktól nemcsak archaikus vagy archaizáló helyesírása választotta el bizonyos fokig, hanem szókincese és nyelvtana is. Ez az írott, vagy irodalmi mongol nyelv ugyanakkor nagy tekintélyre kapott: bármilyen nyelvjárást is beszélt valaki, írnia csak az irodalmi nyelven volt szabad, kivéve a kalmüköket, akiknek a XVII. század óta külön írásuk volt,

Ezt az ujjur-mongol írásos *írott mongol nyelvet* emlékei szerint VLADIMIRCOV a következő korokra osztja.

I. Régi írott nyelv: 1. régi kor, pontosan meg nem határozható időtől tart a XIV. század elejéig; az emlékek ujjur írásosak;

2. középső kor, a XIV. század elejétől a XVI. sz. második feléig tart; az emlékek ujjur írásosak;

3. átmeneti kor, a XVI. sz. vége és a XVII. sz. eleje; az emlékek ujjur és mongol írásosak, vagy még itt-ott tiszta ujjur betűkkel keveredik a mongol írás.

II. Új írott nyelv: 4. új kor, a XVI. sz. végétől napjainkig, ezt a mongol nyelvet klasszikusnak is szokás nevezni; használatos a mongol, és a mandzsu és az ú. n. galik írás.

Ez utóbbihoz sorakoztatja VLADIMIRCOV még az oirat (kalmük) és a mandzsu írást is, mint a mongol írás leszármazottjait.

Az írott nyelv emlékei a következők.

Régi kor. 1. Az ú. n. Dzsingsisz-köve a XIII. sz. első felének közepéről. 2. Güyük pecsétje 1246-i perzsa nyelvű levelén. 3. Saif-ad-Din emlék, 1262. 4. Argun levele Szép Fülöphöz 1289. 5. Argun levele 1290-ból (kiadatlan). 6. Argun jegyzéke 1291-ből (kiadatlan). 7. Gazan levele, 1302 (kiadatlan). 8. Öljeitü levele Szép Fülöphöz, 1305. 9. Muhammad Baḡši verse, 1324 (kiadatlan). 10. Toktoga, Özbek, Abdulla 3 ezüst pai-tse-ja. 11. Egy pekingi kerek bronz pai-tse ismeretlen időből (kiadatlan).

Középső kor. 12. Aruy yün-nan-i wang sziklafelirata. 1340 (kiadatlan). 13. PELLIOU-féle sziklafelirat Kan-szu-ból, 1326 (kiadatlan). 14. PELLIOU-féle tun-huang-i mongol fragmentumok (kiadatlanok). 15. Tunhuangi felirat, 1323. 16. Porosz expedíciók keletturkesztáni levelei, 1326 és 1398. 17. KOZLOV-féle emlékek és töredékek Chara-chotoból (kiadatlanok). 18. KROTKOV-féle emlékek Keletturkesztánból (kiadatlanok). 19. Japán expedíció buddhista fragmentumai Keletturkesztánból (csak a facsimile jelent meg). 20. Feliratok Erdeni-juból (Karakorum). 21. MALOV-féle buddhista sūtra címkéje, (kiadatlan). 22. *Bodhicaryāvatāra* mongol fordítása Čhos-kyi 'od-zertől, a XIV. sz. elejéről; csak új kéziratban és egy xylographiában maradt fenn. 23. *Burqan baysi-yin arban qoyar jokiyangyui*, buddhista mű; Šes-rab seň-ge-féle fordítása XVIII. sz.-i másolatban maradt fenn (kiadatlan). 24. *Subhāṣitaratnanidhi* mongol fordítása Sa-skya paṇḍitától, XVII. sz.-i másolatban maradt fenn (kiadatlan). 25. *Pañcarakṣā* fordítása Šes-rab seň-getől (kiadatlan). 26. *Thar-pa čhen po* fordítása (kiadatlan). 27. Őljei temür khán levele, 1408. 28. Az 1413-i POZDNEEV- és POPOV-féle emlékek. 29. A tumut Altan khán okmánya.

Átmeneti kor. 30. *Thar gyan* Sandan sengge-féle fordítása (kiadatlan). 31. *Molon toyin* (kiadatlan). 32. *Mañjuśrīmāsamgiti* fordítása, xylographia (kiadatlan). 33. A mongol Kanjur legtöbb kötete. 34. Számos, különféle tárgyú kézirat, pl. Sanang Sečené. 35. Pekingi xylographiák, melyek XIV. sz.-i és XVII. sz. elejéről való fordításokról készültek. 36. Töredékes mongol kéziratok, melyeket MALOV a sarö-yöguroktól hozott (kiadatlanok). 37. Feliratok: a) Čayan bayising, b) Čoy-tu tayiji, c) Keseg bayising, d) Čayan suburyan, e) Sam-yön-do, f) Chul-khrims toyin.

Ebből az egészen rövid felsorolásból is láthatjuk, hogy nem egy-két izolált, kétes értékű nyelvemlékkel állunk szemben a XIII-tól a XVII. sz.-ig terjedő időből, hanem számánál és sokszor terjedelménél fogva is jelentős emlékek ez, amely nélkül a mongol nyelvtörténet egyszerűen nem képzelhető el. Az emlékek jórésze, sajnos még kiadatlan (a kiadottak feldolgozása sem mindig kifogástalan), az eredetijök nehezen hozzáférhető. Éppen ezért különös nagy gondot fordítottam mongóliai utazásom alatt az ilyen nyelvemlék-szerű kéziratok megszerzésére, s ma már megvan a MTAkad. könyvtárában a fenti jegyzékből a 9, 24, 25, 26, 31 sz., valamint a 35 sz. alá sorolható több mű, továbbá több kisebb kézirat, melyet VLADIMIROV nem említ jegyzékében.

Mindezen nyelvemlékeknek közös sajátága az, hogy ujjur, vagy mongol írással készültek: tehát alapjában véve ugyanazzal az írással. Tökéletesen helyes úton jár VLADIMIROV, mikor ennek a mongol-ujgur írásos mongol nyelvnek, más szóval e nemzetivé lett írással lejegyzett *trott mongol* nyelvnek synchronikus vagy diachronikus képenek lerögzítésekor teljesen figyelmen kívül hagyja mindazt, ami *nem mongol* írásos

szöveg. Mondanunk sem kell, hogy az ujjur-mongol írás is, mint minden kölcsönzött írás, csak tökéletlenül tudta visszaadni a mongol nyelv hangrendszerét, hogy egyebet ne említsünk, a XIII—XIV sz.-i szókezdő, akkor még ejtett, ma már elnémult *h*-t képtelen volt jelölni. (Ennek érdekes párhuzamos példája, hogy ugyanabból a korból való ujjur írásos ujjur nyelvű szövegekben az arab nevek szókezdő *h*-ja is hiányzik). Kétségtelen, hogy a XIII—XIV. században nem jegyezte pontosan a mongol kiejtést ez az írás, csak gondoljunk a legkiáltóbb ujjur átvételekre a helyesírásban, mint pl. *ingri*, *kkir*, *bodistv* etc. Ha tehát itt vakon ragaszkodnék valaki ezeknek a szövegeknek a betűjéhez, akkor nyelvtörténeti vizsgálódásai során hangtörténet helyett betűtörténetet találna írni. Az ujjur-mongol írásos nyelvemlékeknek két főbenjáró gyengéje van, amivel nyelvtörténeti kutatásoknak feltétlenül számolniok kell: 1° ez az írás tökéletlenül jelöli és jelölte a mongol kiejtést, 2° az ujjuroktól átvett írás az ujjur közvetítés során nagyszámú ujjur elemet hozott a mongol szókincsbe, helyesírásba.

Már most a legtermészetesebb gondolat az volna, hogy a fenti hibákat egykorú más írásos mongol emlékekkel összevetve korrigálni próbálnánk. Nos hát ezeket az egyéb, nem mongol-ujjur betűs nyelvemlékeket VLADIMIROV egészen sajtáságosan ítéli meg. Szerinte a legrégibb időktől fogva, a beszélt nyelvtől teljesen elvonatkoztatott, légtérben mozgó valami az *írott v. irodalmi mongol nyelv*, amellyel össze nem hasonlítható mongol nyelvemlékeink nem mongol írásos csoportja, még pedig azzal a meglepő indokolással, hogy azok — nyelvjárások emlékei. S nem kiméli itt még a 'phags-pa írásos emlékeket sem, ez az írás pedig nemcsak az egykorú kínai feljegyzések szerint mongol „nemzeti írás“, hanem valóban a mongolok is annak érezhették, mert Kubilai alatt minden mongol iskolában is annak a szerepében tanították.

Sajtáságos, hogy míg VLADIMIROV oly részletességgel s gonddal számol be az írott v. irodalmi mongol nyelvemlékeiről, két-három soros feliratokat sem hagyna ki jegyzékéből, addig a többi, mint „nyelvjárások emlékeit“, meglehetősen sommás úton intézi el (43—44). Hangsúlyoznom kell, hogy nyelvtörténeti szempontból ennek a mostohán kezelt csoportnak a jelentősége igen nagy, bizonyos fokig fontosabb, mint az egykorú ujjur-mongol írásos, erősen schematizált csoportja. Mivel hogy ezeknek az emlékeknek az eddigi mongol és altaji nyelvtörténeti ill. összehasonlító kutatások nem adták meg az őket fontosságuknál megillető helyet — igaz, hogy nemcsak kellően feldolgozva, de még hozzáférhetően kiadva sincsenek — már most itt vegyük számba legalább a fontosabb emlékcsoportokat.

1. 'Phags-pa írásos emlékek. Ezt az írást tudvalevőleg 'Phags-pa láma (kínai források szerint 1239—1280 élt) a tibeti írásból alkotta,

mindössze a tibeti vízszintes ductusát az uigur hatása alatt függőlegesre változtatta; a magánhangzó-rendszere, mint PELLIOR kimutatta, a bráhmí írására vezethető vissza. Szögletes formái miatt *dörbeljin* 'négyyszögű írás'-nak is nevezik. Ezzel az írással leginkább sziklafeliratok maradtak fenn, de akadnak kisebb számban kéziratok is. LAUFER: KSz VIII, 195 köv. felsorolása ma már nem teljes, vö. orosz fordításában (*Očerki mongol'skoj literatury*) XII. l. található kiegészítést, amihez még hozzávehetjük a ma élő legnagyobb kínai filológus LO CHEN-YÜ egyik újabb kínai művében kiadott 'phags-pa írásos facsimilét. Jóformán egyetlen emléke sincs kielégítően megmagyarázva s hogy annyira idegenkednek a velük való foglalkozástól, annak főoka, talán nem tévedünk, abban van, hogy ezek két vagy többnyelvű feliratok közt szerepelnek, melyek közül az egyik mindig kínai és sinológiai képzettség nélkül nemcsak maga a felirat nem értelmezhető kifogástalanul, hanem a feliratban megörökített eseményre vonatkozó gazdag kínai nyelvű feljegyzések figyelembe vétele is lehetetlen. A négyyszögű írásos feliratok egyik legterjedelmesebbike az 1345.-i *kiü-yung kuan*-i kapun mai napig látható. A felirat ötnyelvű (szanszkrit, tibeti, mongol, uigur, kínai, tangut), a mongol rész, mely megfejtve nincs (CHAVANNES kísérlete nem csak nem kielégítő, de még csak nem is teljes); pacskolata megvan a M. Tud. Akadémia könyvtárában.

2. Kínai átírásban fennmaradt mongol nyelvemlékek, igen terjedelmesek és igen becsesek. A nem-sinológusok ösztönszerűen idegenkednek ezektől a szövegektől, mert úgy tudják, hogy a kínai átírás „hallatlanul eltorzítja“ (KCSA. II, 253) az idegen nyelvű szavakat. Kétségtelen, hogy a Kr. sz. u. V. sz.-ig nagy nehézségekbe ütközik minden idegen nyelvi glossza visszaállítása, nem ugyan az „eltorzítás“ miatt, hanem mert eddig az ideig nem ismerjük a kínai nyelv kiejtését. A helyzet az, mintha pl. az ugor-korban már lett volna írásunk s amelyben mondjuk, a 6 ugyanazt jelentette volna, amit ma, a kiejtése pedig az akkori ugor-kori kiejtés; az ilyen írás a szó jelentését változtatlanul megőrzi, a kiejtés változásáról azonban nem adhat számot. Egy Kr. e. 1000-ból való kínai írásjegy jelentése pl. ma pontosan az, mint akkor volt, azonban semmi sem jelzi benne, hogy hogyan ejtették ki Kr. sz. táján, Kr. u. 200-ban stb. A Kr. u. V. sz.-tól kezdve megjelenő rimszótárak megváltoztatják ezt a helyzetet, ezek segítségével már rekonstruálható az erre a korra érvényes kiejtés. A bennünket érdeklő XIII—XIV. sz. pedig már éppenséggel az első világos korszaka a kínai nyelv történetének; a bennünket foglalkoztató szövegek nagyrésze meg azonfelül olyan természetű, hogy külön jelöli a szóvégi mássalhangzókat, jelöli mikor kell *l*-et olvasni, mikor *r*-et stb.

A legfontosabb szövegünk a *Mongyol-un ni'uča tobčijyan* vagy a 'Mongolok Titkos Története', befejezték 1240-ben, két pótfeljezetet csatoltak

hozzá 1242-ben. Az eredeti uigur írásos szöveg elveszett, de ránkmaradt egy a XIV. sz. első éveiben készült másolat kínai átírásban, amelyhez egy interlinearis, itt-ott (sajnos éppen a nehéz helyeken) megrövidített, kínai fordítás is járult. A figyelmet tulajdonképpen az 1908-i kínai új kiadás terelte rá, erre pedig PELLIOT hívta fel a figyelmet, aki azóta sem szűnt meg foglalkozni vele. A Mongolok Titkos Története igen terjedelmes, 6 kínai kötetet tesz ki (megvan a MTA könyvtárában is). Az első fejezeteket POZDNEEV adta ki litografálva PALLADIUS kéziratából, de ez Oroszországon kívül mindenki számára hozzáférhetetlen maradt. Újabban HAENISCH is adott ki egy minta-fejezetet, a régi mongol nyelv nem-ismerése miatt azonban ez teljesen hasznavehetetlen és értéktelen nyelvtörténeti kutatások szempontjából. Az egész mű PELLIOT átírásában és magyarázataival most már nem sokára megjelenik.

A csak kínai írásos kínai-mongol nyelvemlék-szerű szótárak közül PELLIOT már használta a következőket: *Hua yi yi yü* a XIV. századból, a szótár épügy mint a következők tárgyi csoportok szerint van elrendezve, hozzá ugyancsak kínai átírásos mongol nyelvű, kínai fordítással kísért okmányok járnak. (Kiadatlan; megvan a MTA könyvtárában). *Yi-yü* XIV. sz. végéről (kiadatlan; megvan a MTA könyvtárában). Végül egy 1600 tájáról való archaikus kínai-mongol szójegyzék, melyet POZDNEEV minden magyarázat és átírás nélkül kiadott a *Lekcii*, III. kötetében. Még két másik meglévő, de eddig nem használt kínai-mongol szótárról említést teszek a mongoliai utazásaimról szóló *Rapport préliminaire*-ben.

Ide kell sorolnunk kínai történeti munkák, okmányok, feliratok stb. nagyszámú mongol nyelvi glosszáit is a XIII—XIV. sz.-ból; ezek összegyűjtésére eddig még kísérlet sem történt.

3. Arab-perzsa írásos mongol nyelvemlékek közül eddig ismeretesebbek, tegyük hozzá mindjárt, hogy kifogástalanul használhatók is, a következők. a) Egy ismeretlen szerző mongol-arab (400 szó), ill. mongol-perzsa (kb. 240 szó) szójegyzéke a XIII. sz.-ból melyhez törökből magyarázott személynév-jegyzék és arab fordítással kísért mongol mondatok járnak; kiadta N. POPPE. Ugyane kézirat első, nagyobbik része a HOUTSMA által kiadott kipcak-török szótárat tartalmazza. b) IBN MUHANNĀ (XIV. sz.) mongol-arab szótára, kiadta P. M. MELIORANSKIJ 1903-ban, újra megjelent egy jobb kéziratának a lenyomata Konstantinápolyban 1924-ben. c) RAŠID'UD-DĪN, JUWAINĪ s más perzsa írók glosszái, nincsenek összegyűjtve. d) HAMDULLĀH QAZWĪNĪ (XIV. sz.) jegyzéke a mongol (és török) állatnevekről. e) EVLIYA ĆELEBI ugyanilyen tárgyú szójegyzéke a dagesztáni *kaitak* népre vonatkoztatva; valószínűleg a QazwĪnĪből van átvéve. Mindkét szójegyzéket többszörösen kiadták, illetőleg magyarázták.

4. Egyéb írásos emlékek közül megemlítjük: a) KIRAKOS örmény író szójegyzéke a XIII. sz.-ból (HOWORTH, BROSSET, PATKANOV); b) egy névtelen georgiai történetíró megjegyzései a mongol nyelvről (VLADIMIROV)

a XIV. sz.-ból; c) XIII—XIV utazók latin stb. nyelvű útleírásainak mongol glosszái.

Tehát semmi okunk sincs mongol nyelvemlékek hiányáról panaszkodni. Annál különösebb volna, ha a következő altaji nyelvhasználati kutatásokban ezeket annyira figyelmen kívül hagynánk, mint az eddig történt. Mert az egyes nyelvjárások elégtelen ismerete mellett éppen ezeknek az emlékeknek az elhanyagolása eredményezte azt, hogy az altaji nyelvek összetartozására vonatkozó kutatások két évtizede zátonyra jutottak. Hiába látszik evidensnek a török, a mongol és a mandzsutunguz nyelveknek egy ú. n. altaji ősnyelvből való leszármazása, máig sincs tudományosan bizonyítva. Bennünket ez a kérdés most természetesen csak a mongol szempontjából érdekelhet. És itt rá kell mutatnunk, hogy a most meginduló új kutatások első nagy eredményei éppen a mongol nyelvemlékeknek, azoknak is második, VLADIMIROV által oly mostohán kezelt csoportjának köszönhető. Mert ezeknek a 'phags-pa, kínai, arab-perzsa írásos emlékeknek az alapján sikerült PELLIOT-nak az altaji nyelvek egy igen fontos törvényét szentesítenie: a XIII—XIV. sz.-i mongol nyelvből mintegy 100 kimutatható esetben mai magánhangzós szókezdő előtt szókezdő *h*-t találunk, amelynek a tunguz nyelvekben szókezdő *p*-, a mandzsuban *f*-, a mandzsú ősenek a dzsürcsinek XII. sz.-i emlékeiben *p*-, XV. sz.-i emlékeiben *f*- felel meg, a török nyelvekben, épúgy mint a mongol nyelvekben ez a szókezdő elenyészett.

Ennek a nagyjelentőségű törvénynek a révén, amit persze más érvek is támogatnak, valószínű többek közt az is, hogy a mongol legközelebbi rokona aligha a török, mint a mongol nagyszámú török kölcsönszava alapján eddig hitték, hanem a mandzsutunguz nyelvcsoporthoz; e tétel másként úgy is fogalmazható, hogy a mongol-mandzsutunguz együttélés a töröknek az altaji egységből való kiválása után még jóideig tartott. E nézet felé hajlik, tudjuk, SAUVAGEOT is. VLADIMIROV is szentel pár oldalt könyvében a mongol és az altaji nyelvrokonság kérdésének (44—47); még a régi RAMSTEDT-féle felfogást eleveníti fel, t. i. az altaji ősnyelvből fejlődött volna egy köztörök-mongol és egy köztunguz ág.

Az altaji ill. uráaltaji rokonság megoldására való törekvés indította el e kérdésben a nyelvemlékek kutatása mellett csakugyan a legfontosabb feladat megvalósítását, a mai mongol nyelvek és dialektusok vizsgálatát. Ezzel a kimondott céllal küldték RAMSTEDTET 1898-ban Urgába, hogy a török mellett olyannyira elhanyagolt és ismeretlen mongol és tunguz nyelvek közül legalább az egyiknek, a mongolnak alapos ismertetésével és feldolgozásával megtegye az első komoly lépést ezen az úton (vö. Über die Konjugation des Khalkha-mongolischen, MSFOu XIX, előszó, V. l.). S valóban, RAMSTEDT három éves mon-

góliai tartózkodásának gyümölcse: a modern mongol dialektológia megalapítása s egész sora a nivós monografiáknak. Főterrénuma érthetően az urgai chalcha nyelvjárás lett. S itt most különösen két munkáját emelem ki: Das Schriftmongolische und die Urgamundart phonetisch verglichen (JSFOu XXI, 2) és a fentebb említett műve a chalcha ige-ragozásról. Az első mű elődje s kiinduló pontja VLADIMIRCOV itt tárgyalt nagy munkájának, az utóbbit pedig nagy mértékben befolyásolta POPPE chalcha-mongol nyelvi kézikönyvét.

VLADIMIRCOV összehasonlító nyelvtana alapos munka, az eddigiekénél jóval nagyobb részletességgel tárgyalja az írott mongol és hozzáviszonyítva a chalcha nyelvjárás csaknem minden felmerülhető fonetikai és legtöbb hangtörténeti kérdését; példái közt lépten-nyomon találkozunk a nyelvemlékek és a rokon török és mandzsu-tunguz nyelv adataival. Hosszú ideig nélkülözhetetlen forrásmunkánk marad mindazon kérdésekben, amelyek csak benne felmerülnek. A munkára két általános természetű megjegyzést teszünk. Az egyik az kifogás az ellen, hogy adatai, pl. a régi mongol nyelveiek, forrásai soha sincsenek megjelölve, ez pedig több mint szépséghiba ott, ahol pl. *hapax legomenon*-nal állunk szemben. A másik a chalcha nyelvjárás és az írott mongol nyelv viszonyára vonatkozik; itt nyomatékosan rá kívánunk mutatni arra, hogy VLADIMIRCOV jóformán az első, aki eléggé nem dicsérhető módon megcáfolja azt a babonát, hogy az írott v. irodalmi mongolhoz a chalcha nyelvjárás áll a legközelebb, s annak mintegy mai folytatása. Ez a felfogás érvényesült az írott mongol latin betűs átírásban is, ahol a chalcha nyelvjárás szerinti kiejtést vették normának; így olvastak pl. *cayan* (fehér)-t, *cai* (tea)-t, KOWALEWSKI, RAMSTEDT és mások *čayan*, *čai* stb. helyett, jóllehet az első chalcha sajtáság, az utóbbi viszont a legtöbb dialektusban úgy hangzik és szókezdő *č*-t ismernek a XIII—XIV. sz.-i kínai stb. átírásos emlékek is, amelyek pedig különbséget tesznek *c* és *č* között.

A mongol írásos szöveg latin betűs átírása mai napig nem egységes, épúgy mint a töröké, tibetié stb., igaz, hogy itt speciális problémák nehezítik meg a kérdést. Maga VLADIMIRCOV is többféle átírási rendszert használt tudományos pályája alatt, míg eljutott az utolsóhoz, amelyet aztán már tudományos érvekkel is igyekezett támogatni. Az egyik pl. az *ö* ~ *ü* és *o* ~ *u* ingadozása. A mongol írásban a négy hangot két betű jelöli; már most VLADIMIRCOV *ö*-t, ill. *o*-t olvas mindenütt, ahol a chalchában, kalmükben megmaradt ez a hang ill. a reflexe (*ö*-ből *ü* lett, *ü*-ből *u*), ezekben az esetekben a nyelvemlékek (kínai, 'phags-pa írásban, ez utóbbi pláne *ö*, *öt* és *ü*-t ismer) szintén *ö*-t, ill. *o*-t mutatnak és végül ugyanakkor, ha a szó a törökből is kimutatható, és szintén *ö*-, ill. *o*-val hangzik a szó, pl. ír. mo. *kögerge*, *kögürge* 'híd', chalcha *χörgə*, *χörəg* ∞ ujj. *köprüg*, oszm. *köprü* id.; *köke* 'kék' stb. Érdekes

tendenciát mutat a török magánhangzórendszer felé VLADIMIRCOV magyarázási kísérlete a második, harmadik stb. szótagban előforduló *o* és *ö* hangokat illetőleg; *o*-t és *ö*-t csak akkor fogad el nem-első szótagban, ha az *a*-val és *e*-vel váltakozik, illetőleg azokból fejlődött. A *mongyol*-ban is csak úgy fogadja el a második szótag *o*-ját, hogy a nyelvemlékekből ugyan ki nem mutatható, de XIII. sz.-i utazóknál előforduló alakok alapján **mongyal*-ból indul ki. Elvileg mindez igen szép, de a gyakorlatban mindig akadhat ír. mong. szó, amely nem mutatható ki sem a kalmükből, amely az *ö*-t és *o*-t megőrizte és aminek tanuságára VLADIMIRCOV különösen sokat ad, sem más egyéb forrásból, idővel azonban a nyelvemlékek közül előkerülhet *ö*-vel v. *o*-val. Szükség volna legalább is egy jegyzékre, ahol össze volnának állítva azok az esetek, amelyekben nem *u*-t és *ü*-t, de *o*-t és *ö*-t kellene olvasni. Az az egy bizonyos, hogy KOWALEWSKI szótárában jelzett kiejtés ezen a téren többé nem irányadó.

Van azonban néhány következtetés VLADIMIRCOV átírásában, amit nem fogadhatunk el. 1. *χ*-t ír akkor, amikor a palatális sorban megtartja a régibb *k*-t; de kétségtelen, hogy a mai *χ* (^k*χ*) régibb *k*(*q*)-ra megy vissza, török megfelelői máig így hangzanak, viszont a veláris sorban a *k* a legtöbb dialektusban, beleértve a chalchát is, *χ*-nak, v. *k*-nak hangzik. 2. Felesleges különbséget tenni *l* és *l* között, amikor ilyen különbséget az írás nem ismer. 3. A *čayān*, *gegēn*-féle átírásban a második szótag hosszú magánhangzóját nemcsak az írás nem jelöli, de a kiejtés sem ismeri, megléte csak nyelvtörténeti kikövetkeztetés. Ilyet jelölni kár egy konvencionális átírásban, ahol az egyetlen cél az, hogy a mongol betűket bizonyos, következetes elv szerint áttegyük latin írásra. Az ideális az volna, hogy minden egyes mongol betűnek egy egyszerű (tehát nem *dž*-féle összetett) betű feleljen meg az átírásban. Más kérdés a népnyelvi szövegek lejegyzése, ahol már meglehetősen általánosan elfogadott fonetikai átírási rendszerrel (FUF, RAMSTEDT) rendelkezünk.

Mondottuk, hogy a chalcha nyelvjárás és az írott mongol között nem beszélhetünk olyan szoros történeti összefüggésről, mint régebben tanították. Mégis van egy másik körülmény, amely a kettő egybevetését a legnagyobb mértékben indokolttá teszi. A chalcha nyelvet ma 600.000 ember beszéli, ami mongol dialektusok közt magában véve nagy szám, igazi jelentősége mégis abban van, hogy a régi Külső Mongoliából alakult szovjet Mongol Népköztársaságnak most hivatalos nyelve, amelyet iskolák, hivatalok, katonaság használatára is kénytelenek idomítani; ennek természetes következménye, hogy a tekintélye a többi mongol nyelvjárással szemben felettébb megnövekedett. A hivatalos iratok, okmányok nyelvül, a készen kínálkozó írott v. irodalmi mongol nyelvet fogadták el. A kettő viszonya nagyjából az lenne, mint

az angol helyesírásé és a kiejtésé, nagyobb baj, hogy ezen túlmenően eltérés mutatkozik az alaktan és a szókincs terén is. Kétségtelen, hogy ez az eltérés chalcha elemek betódulásával idővel majd kiegyenlítődik; a folyamat már is megkezdődött.

VLADIMIROV főbb eredményei alapján chalcha nyelvjárás és az írott mongol nyelv összehasonlító hangtanának a következőképpen alakul.

Az írott mong. magánhangzói ezek: *a, o, u, e, ö, ü, i*. VLAD. beszél még veláris *ï*-ről is a régi mongolban, ez azonban nincs bizonyítva, mert a régi *-qi-* írásmód a mai *ki-*vel szemben lehet ujurizmus és mi sem igazolja, hogy a *qi-t* *qï*-nak kell olvasni. Megjegyezzük ezzel szemben, hogy VLAD. itt hallgat az *ö* (*ö* és *ü* közt) és az *é* (zárt *e*) hangokról, melyeket külön betű jelöl a 'phags-pa írásban. Az ír. m. szegény magánhangzó sorának a következő kép felel meg a chalcha nyelvjárásban: *a, ā, á, o, ō, u, ū, áé, òé, uí, e, ē, é, ó, ô, u, ū, ō, uí, i, ī, ā* (Rövidség céljából a következőkben az írott v. irodalmi mongolt mo.-val rövidítjük.)

Mo. *a*-nak a chalchában megfelel *a*, ha az utána következő szótagban *i* van, *á*-vé lesz. Bizonyos esetekben az első, hangsúlyos szótagban a mo. *a* váltakozik *i*-vel ($\leftarrow i$): *alqum* 'lépés', *ilqum*, *aryamji* 'árkány' \sim *iryamji*. Ezt a speciális mongolizmust VLAD. egy altaji ősnyelvi **iā* \sim **ia*-ból vezeti le s szerinte fejleményei a köztörökben *a*, jakutban *ā*, csuvasban *u* (nem mondja, hogy ez **a*-ra megy vissza), mandzsuban *iya* ($\circ ja$). Legbiztosabb példái: mo. *čilayun* (\leftarrow **tila(-)yun*) 'kő' \sim türk, ujur, oszm. csag. etc. *taš*, csuvas *šul*, jakut *tās*; mo. **šira* \rightarrow *šira* 'sárga' \sim ujur *sariy*, kún, oszm. etc. *sarī* 'sárga', csuvas *šyṛə* 'fehér'. Ez a kérdés az ú. n. bolgáros hangváltozások szempontjából rendkívül fontos; már GOMBOCZ ZOLTÁN és NÉMETH GYULA is érintették. A nyugati chalchában az *a* \sim *o*-val váltakozik néha, pl. mo. *yabu-* 'menni' \sim ny. chalcha *yaw-*, *yow-*, hasonló váltakozást a nyelvemlékekből is kimutathatunk. A régi mo.-ban ujur helyesírás hatása alatt az *a* jelöletlen marad: *tngsuy* \leftarrow *tangsuy* 'csoda', *járly* \leftarrow *jarliy* 'parancs'.

Mo. *e*-nek megfelel a chalchában *e, é, ó*. A mo. *e* néha *i*-vel váltakozik: *el* \sim *il* 'nép'. Ezt a váltakozást VLAD. összekapcsolja a 'phags-pa írás *é*-jével és a törökből a jensiszeji rovásírás *é*-jével. Az *e* \sim *ö*-vel váltakozik egyes esetekben a mo.-ban, pl.: mo. *edür* 'nap', régi mo. *ödür*, ír. oirat (kalmük) *ödür*, mogul *údúr*, bait *ödṛ*, chalcha *ōddar*, gorlos *ōdür*.

Mo. *o* \sim chalcha *o*; ha a második szótagban *i* következik: *o*, pl. mo. *morin* 'ló' \sim chalcha *morī*. Mo. *u* \sim chalcha *u* (*u*). Mo. *ö, ü* \sim chalcha *ó, u*, a rokon nyelvekben hasonlóképpen alakulnak ezek a megfelelők. A nyelvemlékek *mongka, жүг* stb.-féle alakjaiból arra következtet, hogy ezek a ma *möngke* 'örök', *жүг* 'oldal'-nak írt szavak már a XIII—XIV. sz.-ban *ó*-val, ill. *u*-vel hangzottak, épügy mint ma.

Mo. $i \sim$ chalcha i . A rokon nyelvek (türk, ujjur) i -jának is i felel meg. A mai mo.-ban mutatkozó $i \sim u$ váltakozás VLAD. magyarázata szerint régebbi i -ből magyarázható: mo. *yuryul* 'fácán', oszm. *qırqawul* id. Török i -nek megfelelhet mo. $ü$: régi mo. *ünigen*, mo. *üniye* 'tehén', chalcha *un'e*, alar (*i*)*n'en*, \sim tör. *inäk*. A ma élő nyelvjáráásokban sehol sem maradt meg az i . Az első szótag i -je a chalchában épúgy mint a legtöbb dialektusban csak ritkán marad meg. A kép a következően alakul; i a előtt \succ chal. *iä*, a , szóelején *jä*, *ja*: mo. *imagan* 'kecske' \sim ch. *jamä*; i e előtt \succ ch. *ié*, e ; i u előtt \succ *iu*, u ; i $ü$ előtt \succ u , *iu*. A nagyszámú kivételeket VLAD. csaknem mind felsorolja. Ily módon a mo. i -nek megfelelhet i , *iä*, a , *iu*, u , o , *jä*, *ja*, *ié*, e , *iu*, u , $ö$, $é$ a chalchában.

Igen terjedelmes példaanyagból bizonyítja, kivételek s azok kivételeinek külön felsorolásával, a chalcha hosszú magánhangzók és diftongusok alakulását a mo.-hoz viszonyítva. A chalcha \bar{a} -nak megfelelhet \leftarrow mo. *aya*, *uğa* (ragokban), *iya*, *iya*, *iba*, \bar{a} , *ayi*, *uwa*; chalcha \bar{o} \leftarrow mo. *oğa*, *uğa*, *uba*, *uwa*, *oğu*, *ou*, \bar{a} , *al-* (ritkán), *iya* (ha előtte az első szótagban o van); chalcha u \leftarrow mo. *ağu*, *uğu*, *iğu*, *au*, *ou*, \bar{u} , *al* (ritkán), *uyi*, *üi*, *uu*; chalcha \bar{e} \leftarrow mo. *ege*, *ebe*, *üge* (ragban), *ige*, *iye*, *eye*, *eme*, \bar{e} , *eyi*; chalcha \bar{n} \leftarrow mo. *öge*, *üge*, \bar{e} , *ege*, (ha előtte az első szótagban \bar{o} áll), *ige*, *iye*; chalcha $\bar{ü}$ \leftarrow mo. *egü*, *ügü*, *ögü*, *igü*, *ümü*, *eü*, $\bar{ü}$, \bar{u} , \bar{u} ; chalcha \bar{i} \leftarrow mo. *igi*, *iyi*, *ii*, *eyi*, \bar{e} , \bar{u} , \bar{u} , *üyi* *ey* (ritkán) *ağu* (a *yayuma* szóban); chalcha $\bar{ä}$ \leftarrow mo. \bar{a} , \bar{e} , *üge*, \bar{a} , \bar{e} . A chalcha diftongusok viszonya a mo.-hoz a következő: chalcha $\bar{a}i$ \leftarrow mo. *ayi*, \bar{a} ; chalcha $\bar{u}i$ \leftarrow mo. *uyi*, \bar{u} ; chalcha $\bar{o}i$ \leftarrow mo. *oyi*, \bar{o} , \bar{u} , \bar{e} , \bar{o} ; chalcha $\bar{u}i$ \leftarrow mo. *üyi*, \bar{u} ; chal. \bar{a} \leftarrow mo. *iya*, *iya*, chal. \bar{e} \leftarrow mo. *ige*, *iye*, chal. \bar{o} \leftarrow mo. *iya*, *iya* (o után), chal. \bar{u} \leftarrow mo. *iğu*, chal. \bar{n} \leftarrow mo. *ige*, *iye* (\bar{o} után), chal. \bar{u} \leftarrow mo. *uwa*.

A mo. nem hosszú, nem első szótagban előforduló magánhangzók-nak a chalchában ú.n. 'tökéletlenül képzett' rövid magánhangzók felelnek meg. Néhány szót találunk a magánhangzók el- és kiejtéséről stb. is. Az *apokope* igen közönséges a chalchában: chal. *sar* 'hónap, hold' \leftarrow mo. *sara*, van rá néhány példa az újabb mo.-ból is: *iniyed* 'nevetés' ∞ *iniyedün*. *Synkope*: chalcha *urdu* \leftarrow mo. *urida* 'azelőtt, régen'. *Metathesis*: chalcha *téræ* ∞ mo. *terge* 'kocsi'. *Epenthesis*: chalcha *ollv-* \leftarrow mo. *ol* 'elni', chalcha *çuxçadät* 'gyerekeknek (dat.)' ∞ mo. *keuked-tü*. *Paragoge*: chalcha *ballv* \succ mo. *bal* 'méz'.

A mássalhangzóknak sokkal kisebb hely jut VLAD. könyvében. Mo. m -nek (\leftarrow m , n , b) megfelel chalcha m , n , y ; mo. n (\leftarrow n , l , \bar{n}), ng \leftarrow chalcha n , y , m , c . Az r , l -nél kitér a rhotacizmusra és a lambdacizmusra (217. és 223. §); az első esetben világosan r -ből indul ki, a másodikban, ezt a kérdést nem feszegeti, de egyéb munkáiból kitűnik, hogy \bar{o} is a RAMSTEDT-félc nézetet vallja teljesen t. i. a csuvas $r \infty$ mongol

r (önálló mandzsu rhotacizmusra példát nem igen tudnék mondani) ∞ köztörök *z* esetében a kiinduló pont *r* volna, míg csuvas *l*, mongol *l* ∞ köztörök *š* esetében *l'*-ből kellene kiindulni. Ezt a nézetet vallja nemcsak VLADIMIRCOV, de POPPE, RÄSÄNEN, KAI DONNER is. Az ellenkező nézetnek (*z* > *r*, *š* > *l*) tudtommal csak nálunk vannak védelmezői: GOMBOCZ ZOLTÁN és NÉMETH GYULA. RAMSTEDT egyik főbizonyítéka egy kínai feljegyzésben ránkmaradt mondat "auf hobisch", amelyet SHIRATORI munkájából ismert, de aminek interpretálása legalább is merész.

A mo. *y*-nek, mely **γ*-re, **w*-re vagy **ñ*-re mehet vissza a chalchában megfelel *j* vagy néha *n*, pl. mo. *ülci*, *nüli* 'meleg, hőség' ∞ chalcha *ilt*², bait *nüč*. Mo. *s*, *š* ∞ chalcha *s*, *š*, *dž*, *tš*. Mo. *q*, *k* ∞ *χ*, ^k*χ*, *g*; mo. *γ*, *g* ∞ chalcha *r*, *g*, *k*, *χ* (*f*), *g*. Mo. *č*, *či* < **ti* ∞ chalcha *tš*, *ts*, *dž*, *dz*; mo. *j*, < *y*, *ji* < **di*, ∞ *dž*, *dž*, *dz*, *dz*. Mo. *b* ∞ chalcha *B*, *b*, *w*, *w*, *m*, *p*, Mo. *p* ∞ chalcha *p'*, Mo. *t* ∞ chalcha *t'*, *D*, mo *d*. ∞ chalcha *D*, *t*.

Hangsúlyozni kell, hogy a példatár különösen tanulságos az altaji nyelvhasonlítás szempontjából, mert mindenütt gazdag anyagot találunk a török és tunguz hangmegfelelésekhez. Hasonlításai legtöbbször elfogadhatók, nagyrésze már könyvről-könyvre vándorolt, még nagyobb része itt lát először napvilágot. Egyre azonban mindig ügyelni kell: az összehasonlított szavak nem mindig az altaji nyelvrokonság bizonyítékai; számos példát mutathatnék arra, hogy pl. a mongol kölesön szó a törökből, a mandzsu viszont átvétel a mongolból. Azonban kétségtelen, hogy aki az altaji nyelvek összehasonlító szótárának egyszer majd nekifog, annak VLADIMIRCOV könyve valóságos kincseshánya lesz, ha bánni tud vele.

A könyvet az előforduló chalcha szavak és ragok indexe teszi kezelhetőbbé, nagy kár, hogy az összehasonlító nyelvtan másik fontos tényezőjének, az írott mongolnak az anyaga nincs indexbe foglalva.

RAMSTEDT és VLADIMIRCOV munkái után a mongol irodalmi és a chalcha nyelvjárás hangtanát most már oly mértékben ismerjük, hogy az, legalább is a mongol és mandzsu-tunguz nyelvcsaládon belül, egyedülálló. Sajnos, távolról sem, mondhatjuk ezt az alaktanról és a mondattanról. Eddig csak sovány leíró munkák egy-két fejezete szól a mongol nyelvtan e két fontos kérdéséről.

Annál nagyobb örömmel üdvözljük POPPE leíró chalcha nyelvkönyvét, mely ugyan gyakorlati célra készült: a chalcha nyelvet akarja megtanítani úgy amint azt Urgában beszélik, mégis oly becses anyagot tartalmaz a chalcha alak- és mondattanról, hogy erre vonatkozólag jó ideig az ő könyve marad a legmegbízhatóbb és legteljesebb forrásunk. Gyakorlati céljának megfelelően progresszív leckékben tárgyalja anyagát, a nyelvtani részt mindig példamondatok egészítik ki a hozzávaló szójegyzékkel (a könyv végén még egy általános mongol-

orosz szójegyzéket találunk), a mongol példamondatokat követő orosz fordítás magántanulásra is alkalmassá teszi az ügyes elrendezésű kézikönyvet. Pedagógiai szempontból csakugyan helyes volt a mongol helyesírás ill. az írott mo. figyelmen kívül hagyása; ez magyarázza a pontatlanabb átírást is. A tudományos igényeket van hivatva kielégíteni a könyv végén levő két index: a ragokról (157—8) és a leíró nyelvtan tárgyalt kérdéseiről (159—163) hivatkozással a megfelelő paragrafusokra.

A hangtántól most teljesen eltekinthetünk, az alaktanra vonatkozó főbb eredményeiről talán nem lesz felesleges pár szót szólni.

Alaktan. A chalchában leggyakrabban használatos képzők. Névszóból névszó: $-x\gamma\gamma$, $-x\epsilon\gamma$, kicsinyítő; $\dot{s}ik$ 'olyan mint —'; $-x\eta$ valamire tartozást, viszonyt fejez ki: *odo* 'most' ∞ *ođoxi* 'mostani', ragos alakhoz is járul: *ger* 'ház', *gertaxi* 'házban levő', genitivus után: *xānā* 'kháné' ∞ *xānāxi* 'kháni, kh.-hoz tartozó'; $-či$ vmivel foglalkozót jelent: *tōmr* 'vas' ∞ *tōmrči* 'kovács'; $-tē$ 'valamije van': *morɨ* 'ló', *morɨtē* 'lovas, lóval, akinek lova van', néha a. m. 'vmiben levő': *šiltē arxi* 'az üvegben levő pálinka'; $-t\omega\gamma$, $-t\epsilon\gamma$, gyűjtőnév k.: *amɨ* 'élet' ∞ *amɨt\omega\gamma*, 'élők'; $-tē$ a tőszámnevekhez járulva életkort fejez ki: *dołotē* 'hét éves'; $-gčɨn$ 'és $\dot{s}in$ nöstény állatok színét jelentő melléknevekben: *xarogčɨn ün'iz* 'fekete tehen'. Igéből névszó: $-mv$, $-m$ nomen descriptionis képzője: *ge* 'mondani' ∞ *gemə* 'olyan, hogy mondani lehet'; $-mār$, $-mēr$, $-mar$, $-mər$, $-mor$ nomen agendi: *alv-* \rightarrow *alvmər* 'megölendő, megölhető'; $-mal$, $-məl$ nomen exacti: *bičɨ-* 'írni' \rightarrow *bičɨməl* 'írott'; $-mxi$, mxi nomen cupiditatis: *ar-* 'félni' \rightarrow *amxar* 'félénk'; $-štē$ nomen possibilitatis: *ido-* 'enni' \rightarrow *idoštē* 'ehető'; $-l$ nomen actionis: *alv-* 'megölni' \rightarrow *alvl* 'megölés', *alvltē* 'akit meg kell ölni'; $-ātē$, $-ētē$, $-otē$, $-ōtē$ nomen status: *tawɨ-* 'tenni' \rightarrow *taw'ātē* 'az oda tett'; $-gčɨ$ nomen actoris *bičɨgčɨ* 'író', $-āčɨ$, $-ēčɨ$, $-ōčɨ$, $-ōčɨ$ id., de foglalkozást jelent inkább: *bičēčɨ* 'írnok'.

A névragozás a következő: a nom. és a casus indefinitus ragtalan; vocativus: a szóvégi magánhangzó megnyúlik, a mássalhangzóhoz illeszkedő hosszú magánhangzó járul: *nōxar* 'barát' ∞ *nōxarō* 'barátom!', *širwə* 'férfi név' (\leftarrow tib. *šes-rab*) ∞ *širwā*! Genitivus ragja a chalchában *n* után \bar{i} : *morɨn* 'ló' \rightarrow *morɨnī*, néha $\bar{ā}$ (emphatikus): *xān* \rightarrow *xānā*, egyébként \bar{y} : *gal* 'tűz' \rightarrow *galɨy*; *i*-re végződő diftongus után $-y$: *dalar* 'tenger' \rightarrow *dalarɨy*, analógiás uton (*morɨ* ∞ *morɨnī*) előfordul $-nī$ is: *oroɨ* \rightarrow *oroɨnī*. Dativus-locativus ragja $-d$ (*dv*, *do*, *də*, *du*) $-t$ (*tv*, *to*, *tə*, *tu*): *morɨn* \rightarrow *morɨndo*. Accusativus ragja rövid magánhangzó v. mássalhangzó után $-i$: *ulus* 'nép' \rightarrow *ulusig*, hosszú magánhangzó és diftongus után $-g$: *tolgoɨ* 'fő' \rightarrow *tolgoɨg*. Ablativus ragja $-ās$ (illeszkedik): *zaɨv* 'táj, part' \rightarrow *zaɨvās*; abl. comparationis: *altvānās untē* 'drágább az aranynál'. Instrumentalis: mássalhangzó v. rövid magánhangzó után $-ār$ (szintén illeszkedik), hosszú magánhangzó v. diftongus után $-gār$: *zam* 'út' \rightarrow *zamār*, *bū* 'puska' \rightarrow *būgār*. Comitativus ragja $-tē$ (ir.

mo. *-luy-a*, *-lüge!*): *zamtē*. Directivus ragja *-rū* (*rū*) v. *lū* (*lū*): *zamrū*. A többes szám ragjai: *-d*, *-t*, *n* és *r* után: *χān* > *χād*; magánhangzó v. diftongus után *-s*: *noxoi* 'kutya' > *noxos*; *n*, *l* v. magánhangzó után néha *-čūt*, *-čūt*, *-čūl*, *-čūl*: *zalu* 'fiatal' > *zalučūt*; *-nvr*, *-nər*: *dū* 'öcs' > *dūnər*; mássalhangzó után leggyakrabban *-ūt*, *-ūt*: *oros* 'orosz' > *orosūt*. Néha a többesszámú alak kaphat még újabb többes ragot: *erə* 'férfi' > *erəs* > *erəsūt*. Olykor csak udvariassági formula: *lamv-nar* 'láma', megszólításban.

Birtokos személyranggal kombinált esetragok ezek. Genitivus *-iχā*, *-iγχā*, *-γχā*, dativus-locativus *-dā*, *-tā* (illeszkedik), accusativus *-ā*, (*-ē*, *-ō*, *ō*), ablativus *āsā* (ill.), instrumentalis *-ārā* (ill.), comitativus *-tēgā* (*tēgē*), directivus *-rūgā* (*-rūgē*). Az egyes és többes harmadik személy birtokos ragja *-n*: *morj* 'ló' > *morjn* 'lovát, lovukat'; ezzel a személyranggal kapcsolatban a genitivus ragja *-in*, ezzel azonos az accusativus ragja, a többi eset képzése normális.

Egy-két esetben a ragos alakhoz is járulhatnak ragok, nevezetesen genitivushoz dativus: *χānā* 'kháné' > *χānād*v kb. a. m. 'a khánénál'; comitativushoz accusativus vagy instrumentalis: *talχv* 'kenyér' > *talχvtē* 'kenyérrel' > *talχvtēgi* '(valamit), kenyérrel együtt (pl. ettem)'; *talχvtēgār* '(valamivel) a kenyérrel együtt'; dativushoz ablativus ragja: *ger* 'ház' > *gertə* 'házban' (otthon) > *gertəs* 'otthonról'.

A chalchában ismert fontosabb deverbális igeeképzők a következők. Verba factitiva képzők: rövid magánhangzó után *-ül* (*-ül-*), hosszú magánh. u. *-lga* (*-lga-*), néhány rövid magánh. u. *-ā* (*-ē*, *-ō*, *ō*), *s* és *d* után *-χv* (*-χə-*), *l* és *r* után *-ga* (*-ga-*). Szenvedő igeeképző a *-gdv-* (*-gdə-*) és *-da-* (*-də-*, *-ta-*, *-tə-*). V. frequentativa-képző a *-cvgā* (*cvgē-*), v. iterativa képzője az *-l-*, v. intesiva-képző a *-čv-*. Denominális igeragok: *-lv* (*-lə-*), *dū* 'hang' > *dūlv* 'énekelni'; *-da-*, *-d-*, *jijə* 'nagy' > *jijədə* 'nagyítani'; *-žj-*, *bajjv* 'gazdag' > *bajjžj-* 'meggazdagodni'; *-rv-*, *-r-*: *χōgšjv* 'öreg' > *χōgšjre-* 'megöregedni'.

Az igerendszert POPPE teljes egészében átvette RAMSTEDTTŐL.

I. Vocativa. Imperativus, ragja nincs: *jawv* 'menj!'; a praescriptivus ragja *-ārā* (illeszkedik): *jawārā*; a praecativus ragja *-ā* (ill.), é nyomosító szó csak vagy *ta* 'ti, ön' személyes névmás járulhat hozzá: *jawā*, *jawāč*, *jawāt*v; a benedictivus ragja *-gtvγ*; *-tvγ* (ill.): *jawngtvγ*.

II. Irrealia. A concessivus ragja *-g* vagy *-k*: *sawnk*; az optativus ragja *-āsā* (ill.): *jawāsā*; a voluntativus ragja *-i*, *-ji* v. *jā*, *-jā*: *jawvjā* v. *jawāi*; a potentialis ragja *-n*, melyhez még a *bjze* járul: *jawvn bjze*.

III. Indicativa. Praesens imperfecti ragja *-n*, emphatikus hosszú magánhangzóval *-nā* (ill.): *jawvn*, *jawnā*; praesens perfecti r. *-lā*, *-lē* v. *lā*: *jawlā*; praeteritum imperfecti r. *-žj*, *-žj*, *-čj*, *-čj*, emphat. *-žjā*, *-čjā*: *jawāžj*; praeteritum perfecti r. *-w*, *-wv*, *-wə*, emphat. *-uā*: *jawvwv*, *jawvwā*; perfectum imperfecti r. *-āsvγ* (ill.): *jawāsvγ*; plusquamperfectum

(RAMSTEDTNÉL perfectum perfecti) r. *-sunsay*, *-sənsay*: *jawwsunsay*; perfectum futuri r. *-χəsay*, *-χəsəy*: *jawwχəsay*; perfectum usus r. *-dəgsay*, *-dəgsəy*: *jawwdəgsay*. Sajátságos s eddig még alig megfigyelt jelenség, hogy a chalechában főnévhez és névszóhoz is járulhat bizonyos esetekben igeragok, pl. *-say*: *χūy* 'ember' ∞ *χūnsay* 'ember volt'; *-wol*: *bi 'én'* ∞ *būwol* 'ami engem illet', *terə* 'az' ∞ *terəwol* 'ami őt illeti'.

IV. Nomen-verba. Nomen imperfecti r. *-ā* (ill.): *jawā*; nomen imperfecti r. *-say* (ill.); *jawwsay*; nomen futuri r. *-χə* (ill.): *jawwχə*; nomen usus r. *-dək*, *-dək*: *jawwdək*; jelen idejű nomen r. *-gč* (l. feljebb).

V. Nomina verbalia, vö. előbb az igéből képzett névszókat.

VI. Converba. Converbum conditionale r. *-wol* (ill.) *jawwəwol*; conv. imperfecti r. *-ž*, *-ž*, *-č*, *-č*: *jawwž*; conv. perfecti r. *-āt* (ill.): *jawāt*. néha még *bayn* 'van' járul hozzá: *idət bayn* 'eszik'; conv. modale r. *-y* v. *yχəy*, *-yχəy*: *jawwy*; conv. terminale r. *-tol*, *-tor* (ill.): *jawwtol*, *jawwtor*; conv. finale r. *-χā*, *-χē*, v. *-χä*: *jawwχā*; conv. successivum r. *-χlār* (ill.): *jawwχlār*; conv. prolocutivum r. *-χār*, *-χēr*: *jawwχār*; conv. contemporale r. *-msə*, *-msə*, *msār*, *-msēr*: *jawwmsə*; conv. abtemporale r. *-sār* (ill.): *jawasār*.

Segédigék gyanánt tárgyalja POPPE a *bol-* 'tétetni, történi', *ba-*, *bi-*, *a-* 'lenni' igéken kívül még a következőket: *orχ*- 'abbanhagy', *idəž* *orχ*ž 'megette', *alvž* *orχ*ž 'megölte'; *ab-* 'venni', *ōmasč* *abč* 'felöltözött'; *ög-* 'adni', *eməllaž* *ögč* 'felnyergelt'; *irə-* 'jönni', *nisč* *irəž* 'ide repült'; *oč* 'menni', *nisč* *oč*ž 'elrepült'.

'Mutató' ige az *igə-* 'igy tenni', *tegə-* 'úgy tenni', 'kérdő' ige a *jā-* 'mit tenni?'; ragozásuk szabályos, csak hiányos.

Tagadó szók *ugui*, *biši* és ritkán *es*; tiltó a *bitəgi*.

POPPE mondattani megjegyzései többnyire általánosságban mozognak, de már találunk köztük egy-egy igazgyöngyöt, amely a még megírásra váró mongol mondattannak kétségtelenül díszje lesz.

LIGETI LAJOS.